

UNIVERZA V LJUBLANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

EKONOMSKA KULTURA ITALIJANSKE RENESANSE

Ljubljana, september 2002

DEAN ŠUŠMELJ

IZJAVA

Študent Dean Šušmelj izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom prof. dr. Bogomir Kovača in dovoljujem objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, 11. 09. 2002

Podpis:

KAZALO

1. UVOD	1
2. RENESANSA	3
2.1 ZGODOVINSKI OKVIR	3
2.2 RENESANSA KOT OBDOBJE	4
2.3 RENESANSA IN UMETNOST.....	5
3. GOSPODARSKE RAZMERE V FIRENCAH	7
3.1 TEKSTILNA INDUSTRIJA	9
3.2 BANČNIŠTVO IN TRGOVSKI KAPITAL.....	11
3.3 ZLATI FLORINT IN MONETARNI SISTEM	14
3.4 PREMII H GRADBENIŠTVU	16
4. GRADBENA INDUSTRIJA	17
4.1 POVPRŠEVANJE	17
4.1.1 Vzgibi k potrošnji.....	19
4.1.2 Prostorska potreba.....	21
4.2 PONUDBA	22
4.2.1 Trg dela	24
4.2.1.1 Delovne pogodbe in pogodbe o delu	24
4.2.1.2 Delovni pogoji	26
4.2.1.3 Članstvo cehov	26
4.2.1.4 Nivo plač.....	27
4.2.1.5 Življenjski standard	28
4.2.1.6 Vzpon trga gospodarstva.....	29
4.2.2 Trg kapitala	32
5. INSTITUCIONALNI OKVIR GOSPODARSKEGA RAZVOJA	33
5.1 DRŽAVNA SFERA	34
5.1.1 Cehi	34
5.1.2 Davčni sistem	35
5.2 PODJETNIŠKA SFERA.....	36
5.3 SOCIALNA SFERA.....	36
5.3.1 »Laične« šole.....	36
6. UMETNOST IN GOSPODARSKI RAZVOJ	38
7. SKLEP	41
8. LITERATURA	43

1. UVOD

V svetovni zgodovini je prihajalo do dolgih »kulturnih ciklov«. Cvetočemu obdobju je sledilo kulturno mrtvilo, mrtvilu pa spet razcvet. Evropska civilizacija, in ta me v diplomskem delu zanima, je prav tako doživela nekaj kulturnih ciklov, ki so bili za celoten zahodni svet še kako pomembni. Pomenijo temelj zahodne civilizacije. Renesansa je, kakor bomo v nadaljevanju videli, pomembna povezovalna nit v razvoju evropske kulture.

Razvoj kulture, in z njo povezan tudi gospodarski razvoj, je tako nihal skozi različne faze, ki so si sledili tekom zgodovine. Razmeroma *visoki civilizaciji* (egejske in nuraške), ki sta zaznamovali Sredozemlje v 2. stoletju pred n.št., je sledilo obdobje šestoletnega spanja imenovano *Mračni vek*, o katerem skoraj ni podatkov. Ponoven vzpon zasledimo na grških tleh, in sicer t.i. *Antika*, z razvojem filozofije, in v okviru nje znanost. Rimljani so kot spretni posnemovalci nadaljevali grško tradicijo in v 2. st. n.št. so dosegli vrhunec. Vendar pa sta pritisk barbarov in krščanstvo pričela razjedati starorimski sistem, kar je najprej povzročilo padec v trgovinski dejavnosti, nazadovanje filozofskega razvoja in propad umetnosti. Še več, prišlo je do mlahavega kulturnega nazadovanja, ki ga danes imenujemo *Srednji vek*. Srednjeveški človek se je predal cerkvi in opustil vsakršno posvetno naprežanje.

»Kulturno mrtvilo« je trajalo kar 1000 let, nakar je prišlo v evropskem razvoju do razcepa. Pestra italijanska družba je postala odprta za spremembe, čemur sta prispevali predvsem obrt in trgovina z neevropskih svetom ter istočasna odsotnost cerkvenega vrha (preseli se v Avignon), kar je dopuščalo opuščanje starih cerkvenih dogm – v Italiji vzkali tako humanizem.

Evropska civilizacija se je prebudila na italijanskih tleh, preostali del Evrope pa je sledil »evropski tradiciji«. Njeno nasprotje je nova doba, doma v Italiji. V modelu »cikla evropske kulture« jo postavimo na začetek vztrajne rasti, ki skozi industrijsko revolucijo traja vse do današnjih dni. Nova doba nosi ime **Renesansa**, kar v slovenščini pomeni preporod (antike). Renesančni razcvet je začetek strmega novoveškega razvoja, ki še ni dosegel svojega vrhunca. Njegove korenine segajo v antiko, oživel pa so jih Italijani med 14. in 16. stoletjem. Renesansa je obdobje značilno za italijanska tla. Sadovi humanističnega dela so se poznali prav na vseh področjih. Humanistične in renesančne ideje so se razširile preko Alp, s tem pa je Renesansa postala temelj vseevropskemu novoveškemu razvoju. Družboslovne in naravoslovne znanosti so vodile v geografska odkritja, v razvoj medicine, tehnike, v reformacijo, industrijsko revolucijo in, po štirih stoletjih nenehnega razvoja, do informacijske revolucije.

Renesansa, kot bomo videli, predstavlja eno izmed ključnih obdobji v okviru kulturnih ciklov v evropskem prostoru. V tej diplomski nalogi pa bomo skušali pravzaprav prikazati povezavo med kulturnim razvojem (in v njenem okviru razvojem umetnosti) ter gospodarskim razvojem.

Zagovarjali bomo trditev, da je po eni strani prav gospodarski razvoj kot odraz uspešne mednarodne menjave in industrije pripomogel k razvoju kulture, s pomočjo investicij v človeški kapital; po drugi strani pa, kako so se te investicije, z razvojem umetniških obrti, povrnile v gospodarstvo in dejansko pospešile njegovo delovanje. Spustili pa se bomo še nekoliko dlje. V našo glavno tezo bomo dodali še teorijo institucij in rekli, da pravzaprav so se uspešneje razvijala gospodarstva, v katerih so bile uspešnejše razvite »sodobne« institucije, ter da so bile gospodarske spremembne dejansko odraz institucionalnih sprememb. Če se opiramo na Northa (1998, str. 61), je še danes glavni vir zgodovinske stagnacije in sodobnega podrazvoja prav neučinkovitost družbe, da zagotavi učinkovito izvrševanje pogodb ob nizkih stroških (kar pa je na grobo prav definicija institucij).

Omenjeni dve tezi bomo skušali zagovarjati v petih poglavjih, na katere smo razdelili diplomsko nalogo. V prvem delu bomo nekoliko natančneje opredelili zgodovinski okvir, ki zajema obdobje Renesanse, ter glavne značilnosti te nove dobe, saj bo tako lažje slediti spremembam bodisi na takratnem gospodarskem kot na kulturnem področju.

Zaradi kompleksnosti obdobja in predvsem politične in gospodarske situacije na ozemlju takratne Italije bomo tezo skušali razložiti na primeru mesta Firenze. Zaradi tega je drugo poglavje namenjeno prikazu gospodarskih razmer mesta, razvoju posameznih institucij ter sprememb, ki so nastale zaradi reorganizacije institucij znotraj gospodarstva, predvsem v industrijskem sektorju, kjer stopi v ospredje gradbeništvo kot dejavnost, ki je dejansko omogočila uveljavitev umetnosti na ekonomskem področju.

Tretje poglavje pa je v celotni namenjeno ključnemu sektorju gospodarstva Firenc po 15. stoletju. Prikazali bomo silnice ponudbe in povpraševanja v tej panogi ter trg delovne sile kot najpomembnejšega izmed treh trgov (poleg trga kapitala in trga blaga). Videli bomo, da je gradbeništvo uspelo združiti v svoj okvir številne dejavnosti in poklice ter je znalo vsrkati vse razpoložljivo znanje in ga še dodatno razširiti. Ključno pri vsem tem pa je, da je prav gradbeništvo omogočilo, da je umetnost dobila svoje mesto v družbi in gospodarstvu, mesto, ki je še danes izredno cenimo in občudujemo. Stopnja razvoja umetnosti namreč odraža kulturni nivo družbe, razvita kultura pa omogoči gospodarski razvoj in lahko obstaja le v razvitih gospodarstvih.

V četrtem poglavju smo razčlenili institucionalno strukturo firenškega gospodarstva, in sicer iz podjetniškega, državnega in socialnega vidika. V petem in zadnjem poglavju pa smo prikazali umetnost kot dejavnost in hkrati dejavnik gospodarskega razvoja.

Sledi zaključek, v katerem bomo povzeli vse glavne misli diplomskega dela ter uspešno potrdili ključni tezi ter potrdili povezavo med razvojem gospodarstva in umetnosti kot tudi razvojem gospodarstva in stopnjo razvitosti institucij.

2. RENESANSA

Renesansa ali »Rinascimento« je bilo kulturno-zgodovinsko obdobje, ki je zaznamovalo Evropo v 14. in 15. stoletju, deloma pa je segalo še v 16. stoletje. Določitev natančne letnice nastanka tega obdobja je za mnoge strokovnjake še vedno trd oreh in predmet razhajanj. Na eni strani tako naletimo na zagovornike 13. stoletja kot začetka Renesanse, drugi označujejo za prelomno leto 1401, ko naj bi bil najavljen razpis za druga firenška vrata Battistera; na prijavi tega razpisa je Lorenzo Ghiberti (1378 – 1455) narisal vrata, ki povzemajo vse značilnosti renesančnega sloga (aluzije na klasično kiparstvo, realistična upodobitev človeškega telesa, uporaba perspektive pri nameščanju figur v naturalistično okolje)(Fanelli, b.l., str. 2). Vsekakor pa velja splošno mnenje, da je to obdobje, predstavljalo eno izmed največjih obdobji v zgodovini zahodne umetnosti.

Začetke »preporoda« umetnosti in znanosti, kot tudi na kratko označujemo Renesanso, gre pripisati posrečeni mešanici družbenih, umetniških in intelektualnih zmesi, ki so pognale kali v mestu, ki je tako pridobilo sloves »kulturnega središča Evrope« - govorimo o Firencah. Razloge, zakaj so vse te različne primesi našle skupno točko prav v tem mestu, si bomo podrobneje ogledali v nadaljevanju.

2.1 Zgodovinski okvir

Obdobje, v katerega okvirjamo Renesanso, je prepleteno s številnimi političnimi in gospodarskimi dogajanjmi, med katerimi so bili še najbolj odmevni stoletni boji za premoč med papežem in cesarjem. Začeli so se že z umestitvijo Karla Velikega, ki je ozemlja osvojena v Italiji, dal papežu (tako se je začela papeška država), papež pa mu je poplačal tako, da ga je omazilil in kronal za cesarja Svetega rimskega cesarstva. Začela so se tako nepomirljiva nasprotja: papeži so si lastili pravico, da kronajo cesarja; cesarji pa so trdili, da imajo pravico potrjevati papeže. Še pomembnejše pa je bilo, da sta si obe strani lastili pravico do ozemlja antičnega rimskega cesarstva: papež je zatrjeval, da je Konstantin Veliki zapustil cesarstvo Cerkvi, medtem ko se je cesar skliceval na to, da naj bi bil neposreden potomec rimskih in bizantinskih cesarjev.

Nasprotja, ki so tako nastala v italijanskih mestnih državah, vključno s Firencami, so bila le redko preprosta delitev med gvelfi (podpirali so papeža) in gibelini (podpirali so cesarja). Mesta so zavezništvo s papežem ali cesarjem izkoriščala v svoje namene in pridevnika »gvelfski« in »gibelinski« sta bila zgolj olepšavi za spore med mesti ali med družinami v nekem mestu (npr. Firenze – gvelfi, njihov nasprotnik Siena – gibelinii).

V tem vzdušju tekmovanja za prevzem oblasti je nastala nekakšna vrzel, v kateri so se mesta lahko neodvisno razvijala. To je zlasti veljalo od leta 1300, po katerem je le malo cesarjev lahko združevalo nadzor nad svojimi dinastičnimi obveznostmi v severni Evropi. Papeštvo je

po sporu s cesarjem Filipom IV. prišlo pod francoski nadzor in se leta 1307, potem ko se je brezupno kompromitiralo in podredilo, preselilo v Avignon pod zaščito francoskih kraljev (veliki razkol). V tej situaciji so se obmorske republike (Amalfi, Pisa, Genova in Benetke) in mesta ob trgovskih poteh (Bologna, Milano, Verona in Firenze) lahko neovirano razvijala in bogatela od trgovine.

Mnoga mesta so se tako razvila v nekakšno demokratično strukturo, znano kot *Comune*; vladajoči svet, sestavljen iz trgovcev, cehovskih mojstrov in nižjega sloja. Trgovski uspeh teh mest je bil viden v obliki čudovitih palač (palazzi) in katedral. To je bil čas Danteja (1265-1321), Petrarke (1304-1374) in Boccaccia (1313-1375), stebrov italijanske književne tradicije, ter prvih premikov in sprememb v umetnosti, ki so pripeljali do Renesanse. Usoda *Comune* kot strukture je bila že zapisana k propadu, saj so jo razjedali nenehni notranji boji za oblast, sebičnost posameznikov, sovražniki in neprestani zarotniki. Upravne zmede so se v tem obdobju v večini mest uredile tako, da je vaje v mestu prevzel posameznik ali družina, ki je bila dovolj bogat(a) in moč(a)na. Od tod je nastala nova oblika ureditve mesta – *Signoria*; despotska vladavina posamezne družine ali posameznih veljakov nad mestom. Posebnost take ureditve je bila v tem, da je mesto uspelo povsem razbiti politični prostor in se uveljaviti kot »samostojno vesolje«, kot *mesto-država*, z lastnimi davki, financami, bankami, carinami, celo z uveljavljeno strukturo javnih posojil, s specializiranim obrtništvom in industrijo (Braudel, 1988, II, str. 319).

Pojav mesta-države¹ je bil v Italiji stalnica, razširjen je bil tudi v Flandriji in deloma v Nemčiji. Gledano v celoti je bil to »čudež« evropskih mest, ki so zmagala nad državo v poglavju razvoja in ureditve. Drznemo si lahko celo trditi, da je bil uspeh tovrstnih trgovskih mest pravzaprav pogojen od razvoja ustreznih in tudi relativno pomembnih institucij, ki so odprla pot gospodarskemu razvoju (North, 1998, str. 9). Nenazadnje, najhitreje rastoča gospodarstva so bila ali (1) trgovske civilizacije ali (2) gospodarstva, ki so razvila ob trgovini še druge institucije, monetarni sistem in institucijo »države«. Zelo težko bi namreč nasprotovali trditvi, da institucije vplivajo na delovanje gospodarstva in o tem se bomo še prepričali v pričujoči diplomski nalogi.

2.2 Renesansa kot obdobje

Renesansa (»Rinascimento« ali preporod) je nasledila dolgo obdobje Srednjega veka, ki je, grobo rečeno, veljalo za precej nazadnjaško, konzervativno, »mračno obdobje« (vsaj v kulturnem pogledu), obdobje prevlade Cerkve in njenih pravil. Temu dolgemu obdobju »status quo«-ja pa sta sledili dve stoletji radikalnih sprememb, ki so prinesle novosti na vsa področja, predvsem umetnosti in znanosti. Torej bi lahko Renesanso postavili kot antitezo Srednjemu veku, saj se je oddaljila od prepričanj, ki so tako dolgo vladala v zavesti ljudi, in doprinesla

svežino in inovativnost v vsakdanji svet. To je obdobje ponovnega razcveta človeka toda človeka kot posameznika, individuuma, ki se uveljavlja v družbi s svojimi močmi in ki hoče živeti, uživati življenje na tem svetu ne pa v onostranstvu (Cankar, 1931, str. 311). Razvije se tako novo pojmovanje o življenju, naravi, o ljudeh, o zaznavanju okolja, prostora – skratka, *preporod*². In to gomazenje novih idej se začne prav v Italiji, natančneje v mestu Firence, od koder se kasneje Renesansa prenese na celotno Evropo.

Odrprtost politike Firenc do novosti, v času vladavine prvih Medičejcev, je ustvarila svobodomiselno vzdušje, obogateno z izmenjavami izkušenj med umetniki, ki jih je v mesto pritegnil njen umetniški sloves, kot spodbujalo ustvarjalnost in nadarjenost posameznikov. Pod okriljem posvetnega mecena Lorenza Medičejskega, sta se tako umetnost kot arhitektura končno otrsli izključno verskih obveznosti, kar je zamenjevalo obdobje, pri katerem je bila mecenska umetnosti le Cerkev (kar je pomenilo togost in konzervativnost). To je samoumevno vodilo v obnovljena zanimanja za klasična ideala umetnosti, ki sta bila oblika in skladnost.

Ni naključje torej, da je to navdušenje za umetniške in intelektualne novosti obrodilo sadove prav v Firencah. V 15. stoletju so le-te po zaslugi bančništva in trgovine, zlasti s suknom, postale eno izmed najbolj cvetočih mest v Evropi. Obstajala je torej trdna vez med gospodarsko rastjo in umetniškim razvojem, ki sta bila v medsebojni odvisnosti.

2.3 Renesansa in umetnost

Preden se spustimo v prikaz Renesanse kot umetnosti, bomo na kratko omenili ključne znanstvene dosežke, ki so omogočili večje dobičke in gospodarski razcvet Evrope, po drugi strani pa začetek vlaganj v dejavnosti, ki jih danes pojmuje kot umetnost. Med vsemi dosežki na področju znanosti gre tako omeniti predvsem tri, saj so bile te napovedovalke novega obdobja. Govorimo o *kompasu*, *smodniku* in *knjižnemu tisku*:

- Iznajdba *kompasa*, bolje rečeno izboljšava le tega (Kitajci so ga uporabljali že v 11. stoletju), je olajšala plovbo, saj je omogočila človeku drzna odkrivanje sveta in plovbo daleč od obale; od tod sledi odkritje Amerike – 1492, začetek trgovanja z Daljnim Vzhodom, Kitajsko, Japonsko, Indijo, idr. z dragocenimi dobrinami kot so poper, začimbe, prašek, platno, sladkor, porcelan itd. (Herenberg, 1996, str. 370-371).
- *Smodnik*³, kot ga danes poznamo, je bil dejansko izum Bacona (1214 – 1293), omogočil pa je razvoj vojne industrije in posledično pojav orožja z dolgim dometom, ki je povsem spremenil način vojskovanja (prve asimetrije razvoja, ker so si tovrstno industrijo lahko privoščile le bogate države).

---

¹ Pojav je dosegel vrhunec v Italiji v 14. stoletju, ko jih je bilo na severu dežele kar 400. Med najvažnejša sodijo vsekakor Milano z družino Visconti, kasneje Sforza, Neapelj z Anžujci in Aragonci, Ferrara z Esti, Rimini z Malatesta, Urbino z družino Montefeltro, Firence z Medičejci, in še mnoga druga.

² Giovanni Villani, italijanski filozof, umrl leta 1348 je zapisal, da je videl za časa svojega življenja, kako se »prerajajo« pesništvo, slikarstvo, arhitektura in glasba (Bullock, 1968, str. 216).

³ Smodnik kot tak so Kitajci iznajdli že v 9. stoletju; sestavljen je bil predvsem iz solitra, žvepla in lesenega oglja v prahu.

- Iznajdba *knjižnega tiska* (Guttemberg, 1445), je približala branje knjig širšemu krogu ljudi, privilegij, ki je do takrat pripadal le cerkvenim veljakom in redkim izobražencem, ki so govorili latinski jezik. To je omogočalo renesančnim humanistom, da so lahko brali knjige pomembnih mislecev iz antike in širili sodobne misli med vrstniki.

Ko govorimo o Renesansi, pa mislimo predvsem na umetnost in umetnike, ki so dali pečat temu gibanju. Omenili bomo zato le nekatera imena, ki so najbolj izstopala v tem obdobju in ki so pravzaprav neke vrste simbol Renesanse.

Firenško Renesanso so vpeljali trije umetniki v treh ključnih panogah. *Filippo Brunelleschi* (1377-1446) je njen prvi arhitekt. Danes ga pomnimo predvsem kot snovalca kupole firenškega Duoma, toda njegove ideje so bile odločilne tudi za nova razmišljanja o stvareh kot so ideali v arhitekturnih načrtih in perspektiva. *Donatello* (1386-1446), morda največji med zgodovinskimi renesančnimi kiparji, je spodkopal tradicijo s svojimi izjemno življenjskimi liki, poleg tega je ponovno uveljavil akt kot eno najvišjih oblik umetniškega izražanja. *Massaccio* (1401-1428) je bil revolucionaren v načinu, s katerim je uporabil perspektivo. Nastale so tako slike, ki so globoko prevzele njegove sodobnike. Njegove freske v Cappelli Brancacci so postale kraj zanimanja za skoraj vse firenške umetnike tistega časa.

Obstajali so sicer tudi drugi pomembni umetniki kot *Lorenzo Ghiberti*, ki ga označujejo kot začetnika gibanja Renesanse, *Lucca della Robbia*, ki je do vrhunca izpopolnil umetnost lakirane žgane gline, tehnike, ki jo je njegova družina v tistem stoletju razširila po vsej Toskani, pa naj omenimo še *Benedetto da Maiano*, *Bernardo Rossellino* in *Desiderio da Settignano*.

Plaz čaščenih imen pa se nam pojavlja na področju slikarstva, npr. *Paolo Uccello*, *Fra Angelico* (znan po njegovi nezemeljsko modri barvi na freskah njegovega samostana, San Marco), ali pa *Benozzo Gozzoli*, *Filippo Lippi*, *Andrea del Castagno*, *Domenico Ghirlandaio*. Močan polet umetniškemu napredku je dal tudi *Antonio del Pollaiuolo* (1433-1498), ki je bil vsestranski umetnik, a predvsem znan kot učitelj in vodja cvetoče delavnice (med njegovimi učenci je bil tudi Leonardo da Vinci). Pravo posebljenje renesančnega sloga je predstavljal *Sandro Boticelli* (1444-1510), zlasti s svojimi mitološkimi slikami in elegantnim obvladovanjem risbe in barv.

Obdobje visoke Renesanse predstavljajo prav tako trije umetniki. Začetek tega obdobja zaznamuje *Zadnja večerja*, ki jo je v začetku 16. stoletja v Milanu naslikal *Leonardo da Vinci* (1452-1519) in ki dejasno zaključuje obdobje firenške dominantnosti na področju umetnosti. Tudi Rim je dobil košček renesančne slave v delih *Michelangela* (1475-1564), popolnega genija tistega časa. Čeprav je del svojega ustvarjalnega obdobja preživel v Firencah, ga je pogosto zvalilo v Rim. V Firencah ga predstavljajo njegova dela *David*, *Pieta'*, v Museo dell'Opera del Duomo. Njegovo najslavnejše delo pa je pripadlo Rimu – freske v Sikstinski kapeli. Tretja osebnost tega obdobja je *Rafael* (1483-1520), genialni mojster, ki so prav tako zvalili v Rim in je bil avtor mojstrovin, kot so Raffaelove sobe (*Stanze di*

Raffaello). Med vodilne visokorenesančne arhitekto spadajo še Bramante, Baldassare Peruzzi, Sangallo mlajši, Sansovino in veliki Andrea Palladio (1508-1580) (Cankar, 1936, str. 8 – 36).

3. GOSPODARSKE RAZMERE V FIRENCAH

Ključni razlog za gospodarski uspeh Firenc in tudi drugih italijanskih mest kot centrov zgodnjega evropskega kapitalizma, je bila *trgovska revolucija*, ki se je začela nekje v začetku 11. stoletja. Trgovci iz celotne Italije so zgrabili priložnost, ki se je ponudila v razvijajočem se evropskem gospodarstvu. Osnova trgovanja je bil odnos med razvitimi in nerazvitimi področji, oziroma med severno Evropo, kjer se je trg luksuznih dobrin komaj odpiral zaradi stabilizacije političnih razmer, ter med Bližnjim vzhodom, kjer so se povpraševane dobrine nahajale. Italija se je pravzaprav nahajala med tema dvema trgovoma, zaradi česar ji je bila vloga trgovca dobesedno »pisana na kožo«. In to se je dejansko tudi zgodilo. V dveh stoletjih, ki so sledili odprtju te mednarodne menjave, so italijanski trgovci vzpeli vzpostaviti mrežo trgovskih poslov, ki je zajemala področje vse od Anglije do Egipta, trgovsko os, ki je bila pravzaprav življenjska limfa gospodarskega razvoja celotne Evrope.

Trgovanje je omogočilo razvoj številnih italijanskih mest, med katerimi pa so najvidnejšo vlogo prevzela najprej obmorska mesta, kot so Benetke, Genova, Amalfi, kasneje Napoli, Livorno, ki so bila predvsem trgovsko usmerjena mesta. Svojo priložnost so izkoristila tudi mesta, ki niso bila izključno vezana na trgovanje, ampak so razvila tudi druge dejavnosti in ki so se nahajala na stičišču trgovskih poti. Sem vsekakor sodijo Firenze, poleg seveda Milana, Pise, Lucca, če se omejim le na nekatere. Za boljše razumevanje gospodarskih sprememb, ki so se zgodile v mestu, si bomo pomagali s *teorijo institucij*⁴. Zagovarjamo namreč tezo, da je razvoj posameznih institucij omogočil gospodarski razvoj države in da so gospodarske in družbene spremembe posledica institucionalnih sprememb.

Teorijo bomo ponazorili na primeru mesta Firenze. Geografski položaj mesta je nekako preprečeval, da bi se razvilo v pristaniško mesto, kot sta to postali najslavnejši Benetke in Genova, vsekakor pa ga to ni odvrnilo od tega, da bi izkoristilo poslovne priložnosti, ki so se ji ponujale s prebujajočim se evropskim gospodarstvom. Trgovina ni bila glavna dejavnost, ampak le pomožna dejavnost ob glavni, tekstilni industriji. Sprva je bila menjava omejena le na lokalno območje, vendar z razvojem sektorja in s specializacijo posameznih segmentov znotraj proizvodnega procesa se je kmalu pojavila potreba po obširnejšem tržišču, ki je najprej zajelo bližnja sosednja mesta, kasneje pa so se njeni proizvodi nahajali skorajda v vseh

---

⁴ Definicijo institucije povzemamo po Northu (1998), ki pravi da: »Institucije so pravila igre v družbi, ki zagotavljajo osnovno strukturo, s katero ljudje ustvarjamo red in poskušamo v menjavi omejiti negotovost. Skupaj z uporabljeno tehnologijo določajo transakcijske in transformacijske stroške, s tem pa tudi dobičkonosnost in izvedljivost gospodarskih dejavnosti.« In dalje: »Institucije nam pomagajo razumeti razmerje med politiko in gospodarstvom ter njegove vplive na gospodarsko rast«.

najpomembnejših evropskih trgovskih središčih. Ključna osebnost pri tovrstnem trgovanju je bil lik trgovca-obrtnika, ki je skrbel za prodajo svojih izdelkov na tujih tržiščih. Seveda pa trgovanje z oddaljenimi kraji je pomenilo večjo negotovost pri trgovanju, večje prevozne, transakcijske stroške, nevarnosti, zato je bila potrebna boljša organizacija dejavnosti. Nastale so tako prve organizirane podjetniške dejavnosti, oziroma ustanovila so se prva podjetja. Ena prvih tovrstnih oblik so bile »*companionie*« ali družinska podjetja, nasledile so jim *komanditne družbe*, kjer so se že ločevali lastniki in upravitelji podjetij, torej ljudje, ki so imeli kapital in ljudje, ki so imeli samo znanje. Nekoliko kasneje pa so nastale tudi že *delniške družbe*, kot jih danes poznamo. Podjetniška iniciativnost in številne izkušnje, ki so si jih trgovci nabrali pri poslovanju, so jih kmalu naučile veščin menjave in posojanja denarja, kar je privedlo do uveljavitve bančnikov in z njimi finančnih institucij, ki so imele ključen pomen pri ekonomskih dogajanjih v Evropi (inovacije na tem področju so privedle do nastanka finančnih instrumentov, ki jih poznamo še danes, kot so menica, plačilni nalog, clearing, itd.). Izdaja **zlatega Florinta** (1252) kot mednarodno uveljavljene valute in merila vrednosti (*standard of value*), pa je gospodarski položaj Firenc še dodatno utrdila. Ob koncu 13. stoletja so tako Firenze bile že cvetoče in bogato mesto, ki je po sestavi prebivalstva spadalo v sam vrh najrazvitejših mest v Evropi. Mesto je štelo 90000 glavo množico, s čimer se ni mogel ponašati niti London ob istem času. Pozitiven trend gospodarskega razvoja pa so globoko zaznamovala dogajanja iz 14. stoleja, in sicer najprej propad firenških bančnih mogotcev (Bardijev in Peruzijev, o katerih bo še govora v nadaljevanju), nekaj let kasneje pa še znamenita Črna kuga (»Black Death«), ki je dobesedno razpolovila prebivalstvo. Za preživele je sicer obdobje po Črni kugi predstavljalo obdobje relativnega blagostanja, saj se je bogastvo mesta razporedilo med manjše število prebivalstva (višja življenjska raven), na splošno pa so Firenze izgubile blišč, ki so ga imele kot gospodarska velesila.

Spremenjena ideologija in zaznavanje sveta, ki jih je s sabo prineslo novo družbeno-ekonomsko obdobje, je povzročilo tudi spremembe znotraj samih institucij. Firenze so postajale vedno bolj hedonistična, uživaška družba, ki si je želela razkazovanja, bohotenja z nakopičenim premoženjem. Izbrale pa so si eno izmed najbolj potratnih načinov razkazovanja, gradbeništvo. To sicer ni pomenilo zatona mesta, ampak le reorganizacijo njene strukture. Tekstilna industrija je bila še vedno dejavna (razvila je tudi novo branžo industrije, svileno) in prav tako bančništvo, vendar pa nista bili več dominantni panogi (izgubita na pomenu), saj je mesto preusmerilo moči v nov sektor, ki je kaj kmalu postala nova »gonilna sila« nadaljnega razvoja mesta in kulturnega razcveta. Prestrukturiranje firenškega gospodarstva v 15. stoletju je tako spet obrnilo krivuljo gospodarske uspešnosti navzdol. Sledil je tudi padec BDP per capita, ki ga gre prej pripisati redistribuciji premoženja navzdol, zaradi značaja gradbene industrije, kot pa morebitni gospodarski stagnaciji.

»Multiplikativen« značaj gradbeništva je za sabo povlekel razvoj številnih dejavnosti; pojavil se je nov srednji sloj relativno premožnih ljudi, zvišala se je življenjska raven ljudi na dnu socialne lestvice, kar je dalo novega zagona gospodarstvu, ter množitev številnih novih dejavnosti kot posledica pospešenega kroženja denarja znotraj mesta; in sicer dekorativne

umetnosti, zlatarstva, slikarstva, kiparstva, arhitekture, opekarstva, pohištvene industrije, prevoznih podjetij ter razvoj trga produkcijskih faktorjev (kamnolomi, lesna industrija) in številnih drugih. Pravzaprav je povečana potreba po znanju znotraj te industrije, ustvarila nastanek dobesedno pravih »laičnih« šol, ki so vajence, pripravnike in druge ljudi voljne dela, naučili osnovnih veščin, ki jih je bilo treba poznati za opravljanje določenega poklica.

Seveda pa je za vsemi temi spremembami stala neka tretja stran, ki je nadzorovala in dopuščala tovrstne transformacije. Govorimo o »državi«, ki se je v takratnih Firencah kazala skozi delovanje cehov – obrtnih združenj, katerih veljaki so predstavljali upravno telo mesta, poleg seveda *signore*-ja (v našem primeru Lorenza Veličastnega).

Kljub relativni gospodarski uspešnosti, Firenze niso nikoli postale središče evropskega gospodarstva, kot sta to postali obmorski republiki Benetke in Genova. Z začetkom kolonjalne politike in razvojem »sodobnih« prevoznih družb na severu, pa se evropsko gospodarsko središče dokončno preseli na sever, in sicer najprej s pomočjo »šampanjskih sejmov« v Antwerpen, nato Amsterdam, vse dokler se ne dokončno uveljavi v Londonu (Braudel, 1988, II, str. 234-254).

Prisotna je bila torej neke vrste dvopolnost v razvoju Evrope, ki se je na eni strani odrazila z dogajanjem v Italiji, na drugi strani pa na Nizozemskem, ključno tekmičo. Druge evropske države so bile nekako izvzete iz te igre oblasti, saj niso bile dovolj samostojne, oziroma niso pravočasno izkoristile priložnosti, ki jim jih je nudil trg. Vlogo Firenc, Neaplja, Milana, idr. mest vsekakor ne gre zanemariti, vendar pa je bila njihova vloga, v omenjenem sklopu, nekoliko manj vidna.

3.1 Tekstilna industrija

Velik vpliv na razvoj tekstilne industrije je imel geografski položaj mesta:

- bližina reke Arno: za volneno industrijo je voda izrednega pomena, saj je treba končne volnene proizvode najprej splakniti in nato oprati;
- lahek dostop do morja: pisansko pristanišče (še le po 15. stoletju) se je izkazalo kot izredno pomembno za utrditev gospodarstva Firenc, saj so tako lahko lažje izkoriščali trge na severu Evrope in iz Bližnjega vzhoda, bodisi za pridobivanje surovin za proizvodnjo, kot za prodajo končnih proizvodov.

Druga pomembna prvina je bilo strokovno znanje in poceni delovna sila. Nosilci strokovnega znanja so bili *Umiliati*, skupina menihov, ki so v mesto prišli iz Lombardije. Zaradi njihovih delavnic na rečnem bregu je postala četrt Ognissanti eno izmed glavnih središč tekstilne industrije. Pomagali so izučiti množice mikalcev, tkalcev, strižcev, predilcev in drugih specializiranih obrtnikov.

Sama ponudba tekstilnih izdelkov pa ne bi prišla do izraza, če ne bi obstajalo zadostno povpraševanje. Rastoče število evropskega prebivalstva v 11. stoletju je pomenilo odlično priložnost za razcvet tekstilne industrije, zaradi česar se je število lokalnih industrij širom italijanskega ozemlja močno povečalo, vendar pa nobeno mesto v Italiji ni imelo tako velikega potenciala za povečanje proizvodnje oblek kot Firenze, v katerih so obleke postale (predvsem) izvozno orientirana dobrina.

Prvotno so surovine za proizvodnjo dobivali iz bližnjih pokrajin in jih tudi prodajali okoliškim, rastočim urbanim centrom. Z rastjo proizvodnje pa se je povečala potreba po surovinah. To zadrego so rešili podjetni trgovci, ki so – »v imenu boga in dobička« - potovali v Anglijo, Španijo, Flandrijo, na Portugalsko in v afriške sredozemske države, tam kupovali surovine in z njimi uspešno trgovali. Ob koncu 13. stoletja so tako že uvažali volno iz Anglije, ter obleke iz Združenih provinc in drugih krajev iz Severne Evrope za dokončno obdelavo, barvanje⁵ in ponovno izvažanje izdelkov. Prodor na tuje trge je omogočilo izboljšanje kakovosti proizvodov, da so lahko konkurirali flamski industriji, ki je bila vodilna industrija v proizvodnji luksuznih dobrin v Evropi in katere proizvodi so bili prisotni povsod, tudi v Italiji. S prevzemom vaje trgovskih poslov s strani italijanskih »poslovnežev«, pa ni bilo težko vsiliti konkurenčne firenške proizvode na tako zahteven trg. Razvoj firenške tekstilne industrije pa je omogočila tudi visoka koncentracija urbanih centrov italijanskih mest, ki so predstavljala gotov trg, tako rekoč »pri roki«. Po letu 1300 so tako Firenze s svojo industrijo uspela prekositi vsa sosednja mesta – pa tudi večino evropskih mest – tako v obsegu kot blagostanju.

Na *uspeh panoge* so vplivali naslednji dejavniki:

- izboljšana kvaliteta proizvodov;
- širitev trga v tujino;
- diverzifikacija proizvodnje z dodajanjem svile (predvsem v 15. stoletju);
- izkoriščanje poslovnih priložnosti: velik del tržnega deleža flamske industrije so uspeli prevzeti v času političnih in ekonomskih problemov flamskih mest (zgodnje 14. stoletje) s posnemanjem in uspešnim trženjem njihove proizvodnje⁶.

Proizvodnja oblačil se je delila, na grobo, v dve kategoriji:

- »*Panni di San Martino*«: to so bila luksuzna oblačila, narejena iz volne, uvožene iz Anglije – monopolen in glavni proizvod tekstilne industrije na trgu luksuznih dobrin;
- »*Panni di Garbo*«: drugorazredni proizvodi, narejeni iz lokalne volne ali pa volne uvožene iz Sredozemlja, Afrike, Provanse in Katalonije, kasneje iz Abruzzov in Lazia (zaradi

---

⁵ Glede barvanja Firenze niso imele pravega tekmeča. Eksotična barvila so prihajala iz Vzhoda in Sredozemlja. Zlasti cenjene so bile firenške rdeče barve. Marsikatera skrivnost barvanja pa se je izgubila v pozabo, tako da danes je to ena izmed skrivnosti zgodovine, ki jih ljudje najbolj želijo razrešiti.

⁶ Proizvodnja oblačil se je v Florenci kaj kmalu preusmerila izključno v luksuzne dobrine, saj je bil trg zanje največji. V določenem trenutku je tako na lokalnih trgih primanjkovalo navadnih oblek, zaradi česar jih je bilo treba uvažati.

ovirane dobave iz Francije in Španije); okrog leta 1500 začnejo uvažati kastilsko volno, v 16. stoletju pa postane Španija glavni vir dobave surovin industriji;

- svilena oblačila: ob koncu 14. stoletja se proizvodnja diverzificira v to smer. Proizvodnja svilenih oblačil velja za najluksuznejšo, z ureditvijo statuta leta 1429 pa postanejo njeni cehi dominantni. Svilo uvažajo iz Kaspijskega območja, Španije in celo iz Italije (Romagna, Marche, Abruzzi, Calabria). Uvedejo tudi program davčnih olajšav za predilnice svile in »navijalnice« (*reelers*) ter podporo za gojenje murv za lokalno dobavo svile. Leta 1527 je vrednost prihodkov iz trgovanja s svilenimi izdelki že na ravni 2/3 prihodkov z volno.

Izboljšana kakovost volnenih izdelkov v 14. stoletju in širitev proizvodnje v svileno industrijo v 15. stoletju sta ustvarili potrebo po kvalificirani delovni sili, torej po strukturni spremembi delovne sile v sektorju. Proizvodnja svilenih izdelkov je zahtevala manj ročnega dela in večjo spretnost v obdelavi. Tkanje svile je bilo zahtevnejše, statve so bile tehnično bolj dovršene, posebna znanja pa so bila potrebna za tkanje različnih vzorcev. Obdelava svile je nudila delo tudi obrtem, ki so bile povezane z industrijo, npr. ploščilcem zlata, ki so pripravljali zlate in srebrne nitke za najbolj razkošne obleke, krojačem, idr. obrtem, ki so izdelovale spodnja oblačila, pasove, klobuke, torbice, ter druge »high fashion« dodatke, po katerih so bile Firenze znane.

Torej, tem bolj se je uveljavljala industrija svile tem večji pomen je imela kvalificirana delovna sila (v 15. stoletju), ki je dejansko predstavljala pomemben delež mestnega prebivalstva. Ti delavci so bili visoko specializirani v njihovih obrteh in nekateri so delovali celo samostojno kot podjetniki. Njihove plače so bile razmeroma višje od ostalih delavcev, tako da v celoti gledano bi lahko rekli, da so le-ti predstavljali nov »srednji sloj«, s katerim se je začela socialna redistribucija premoženja navzdol, saj so vzpodbujali obrti, ki so proizvajale potrošne dobrine, vključno z okrasnimi predmeti.

3.2 Bančništvo in trgovski kapital

Bančništvo in krediti so v stoletjih okrog Renesanse doživeli tri večje razcvete, in sicer prvega okrog leta 1300 v Firencah, drugega v drugi polovici 16. stoletja in prvih dveh desetletjih 17. stoletja v Genovi ter tretjega v 18. stoletju v Amsterdamu (Braudel, 1989, II, str. 198).

Firenčani so že zelo zgodaj postali kupci in prodajalci začimb, volne, železnine, kovin, sukna, svile, blaga in pa trgovci z denarjem. Cvetoča trgovina in menjava je prinesla v mesto izobilje gotovine in sorazmerno cenenga kredita. To je seveda omogočilo Firencam uveljavitev velikih firenških trgovinskih in bančnih družb, kar jih je postavilo na prvo mesto v Evropi glede gospodarske moči.

Klasičen pogled na učinkovitost bančnega in finančnega sektorja v Firencah pa nam zamegljuje neverjetni uspeh dveh mednarodnih bančnih hiš v 13. in 14. stoletju. Govorimo o imperijih Bardijev in Peruzzijev (okoli 1250 leta). O njihovi veličini pričajo že naslednji podatki: preko 25 poslovnih partnerjev po vsej Evropi, s kadrom, ki je štel vsaj 100 zaposlenih; aktiva 2 do 3 krat večja od fiksnih prihodkov firenške države. Uspešnost njihovega poslovanja gre pripisati široki mreži poslov, ki so si jih ustvarili. Uspeli so se celo dokopati v osrčje kraljevih financ v angleški monarhiji. Vzpostavitev tega posla ni bilo tako lahko opravilo, kot lahko zgleda, saj so se morali otresti konkurence tako judovskih, nemških in nizozemskih bančnikov, pa tudi firenških trgovcev. To so storili s prebrisano finančno potezo:

- podprli so vojne pohode monarha Edvarda III proti Franciji (»stoletna vojna«);
- ter tako pridobili pravico uvažati angleško volno (glavno surovino volnene industrije).

Krediti, ki jih je zahteval ozrioma potreboval kralj, pa so postajali čedalje obsežnejši, tako da so začeli krepko preseirati takratne standarde varnega poslovanja. Poleg tega je bilo vračilo kredita dejansko prepuščeno na milost in nemilost volji fevdalnega monarha, ki bi se lahko v kateremkoli trenutku premislil in preklical sporazum ter zanikal obveznosti. Kralj je bil namreč dolžan nepojmljive vsote denarja; dolgovi so znašali okrog 90 000 florintov do Bardijev, ter 60 000 florintov do Peruzzijev. Seveda v te dolgove je bil vpleten denar ne samo teh dveh družin, ampak tudi položnikov, ki so imeli vložena sredstva pri njih. Sledil je pravi finančni zlom Firenc (znamenitega leta 1345); po Villaniju (znan kronist tistega časa) sodeč je bila to najhujša kriza v zgodovini Firenc. Sledilo je gospodarsko nazadovanje 14. stoletja, leta 1348 pa je nastopila še znamenita »črna kuga« (*Black Death*), ki je dodobra razpolovila prebivalstvo mesta.

Bančnemu uspehu Firenc je sledilo obdobje trgovskega uspeha Genove in Benetk, ki sta prevzeli vajeti gospodarskega razvoja Evrope ter postali novi vodilni sili. Za Firence to ni pomenilo dejanski zaton, ampak neke vrste notranjo transformacijo gospodarske strukture. Sicer so bile še vedno uspešno mesto s cvetočo industrijo, a tako vidnega mesta v evropskem prostoru, kot so ga imele z Bardiji in Peruzziji, niso več dosegle.

Izkušnja Bardijev in Peruzzijev je seveda služila za zgled vsem ostalim podjetjem:

- glede vzdrževanja poslovnih navad in standardov varnega poslovanja;
- glede višine vložene premoženja v enem podjetju⁷;
- umik iz kraljevih financ in angleškega prostora (ojačanje konkurence na trgu; odprtje novih trgovskih poti v Sredozemlju, predvsem pa v Španiji, kot glavni dobaviteljici surovin nove branže industrije v 15. stoletju, svilene).

---

⁷ Še največja podjetja 15. stoletja – Strozzi, Medici, Cambini – so imela le nekaj partnerjev, pa tudi njihov obseg poslov ni bil niti približno tako visok. Imena ostalih bančnih dinastij, ki so poslovala v Firencah pa so še danes ohranjena v imenih palač in ulic v mestu: Alberti, Albizzi, Antinori, Capponi, Cerchi, Davanzati, Guardi, Mozzi, Portinati, Ricci, Strozzi in Tornabuoni.

Dogodki iz leta 1340 se niso več ponovili, čeprav je bilo zabeleženih veliko propadov podjetij pred ustanovitvijo trgovskega sodišča - Mercanzia⁸, s katerim so od tedaj naprej skušali reševati trgovinske pravne spore. Največja kriza 15. stoletja, med leti 1464 in 1465, je tako povzročila le manjša valovanja v gospodarskem trendu, bančni sektor pa je tokrat ostal nedotaknjen.

Izkušnje, ki so jih prinesle zgodnje krize, so seveda služile izboljšanju in sprejemanju poslovnih navad, ki jih še danes poznamo kot neizogibni del poslovanja:

- uporaba papirnatih dokumentov;
- kreditni instrumenti;
- natančnejše vodenje poslovnih knjig in uveljavitev metode dvostavnega knjigovodstva;
- zavarovanja;
- posojila (kratkoročna in dolgoročna);
- organizacija poslovanja in druge tehnike;
- ustanovitev osnovnih šol za trgovsko aritmetiko (*commercial arithmetic*), kjer so uvajali ljudi v uporabo tega znanja.

Največji vzpon **trgovskega kapitala** gre pripisati predvsem odprtju nekaterih finančnih in bančnih centrov tako v Italiji kot onstran Alp, in sicer:

- upravljanje mednarodnih plačil papeštva v **Rimu**: Firenčani so upravljali ogromno premoženje cerkvene države, ki se je prelivalo v utrditev upravnega centra v Avignonu, gradnjo veličastnega dvora ob povratku v Rim ter utrditev ozemlja Svetega rimskega cesarstva ter mednarodno poslovanje. Po drugi strani pa so firenški bančniki izkoristili položaj in vzpostavili v Avignonu pomembno trgovsko središče za zbiranje volne, ki je prihajala iz severne Francije, namenjeno izvozu v Italijo in Bližnji Vzhod, kar jim je dajalo prednost pred Benetkami in Genovo v boju za »papeške posle«. Poleg tega je bil Avignon opora številnim podjetjem, da so si lahko ustanovila podružnice, s katerimi so potem poslovala s celotno Evropo. Vez, ki se je ustvarila med Firencani in papeštvom, je bila tako močna, da se je ohranila celo v letih razkola papeštva (Vojna osmih svetih, 1375 do 1378); s Koncilom v Konstantinoplu (1414 – 1417), s katerim se je papeštvo lahko spet vrnilo v Rim, se je ta ta vez⁹ še ojačala. Dobičke iz naraščajočega trga z oblekami (uveljavljanje dvornega življenja) so znali Firenčani spretno reinvestirati v papeške posle in ohranjati kontrolo nad njihovimi financami. Rim¹⁰ je bil tako eden izmed najpomembnejših centrov

---

⁸ Mercanzia se je izoblikovala v 14. stoletju za urejanje sporov na področju trgovanja. Njegova vloga je bila zelo pomembna, saj se je zaradi povečane učinkovitosti poslovanja, povečalo zaupanje v sistem poslovnih navad – *fiducia*, (izraz se je uveljavil prav v tem času, kasneje pa so ga začeli uporabljati ekonomski zgodovinarji, tako da ga še danes poznamo).

⁹ Vez med papeštvom in firenškimi podjetniki je temeljila predvsem na osnovi trgovskega sodelovanja, zato se je tudi uspela ohraniti toliko časa.

¹⁰ Po ocenah nekaterih strokovnjakov naj bi Firenze v 15. stoleju dobavljale polovico vseh uvoženih luksuznih dobrin Rimu, sam trg prestolnice, pa naj bi potrošil desetino proizvodnje firenške industrije.

firenškega bančništva, nenazadnje dva papeža, ki sta zasedala prestol v Rimu, sta bila celo iz rodbine Medičejcev (16. stoletje);

- **Neapelj:** pomemben trgovski in finančni center predvsem po prihodu Aragoncev (Alfonso I). Njihva država se je razprostirala prek Tirenskega morja v Aragonijo, Valencijo in Katalonijo, s cvetočim pristaniščem v Barceloni. To je bilo obdobje hitre rasti Neaplja, saj je v sredini 16. stoletja štel že 200 000 prebivalcev, s čimer se je uvrstil med največja mesta v Evropi;
- **Turški imperij:** invazije Mongolov in Turkomanov, ter propad imperija Mamelukov v Siriji in Egiptu, so povzročili propad lokalnih rokodelskih obrti z luksuznimi dobrinami ter splošni zaton gospodarstva. V teh razmerah tako italijanske luksuzne obleke kot tudi kitajski porcelan niso imeli neke prave domače konkurence. Pravi razcvet trgovanja s temi deželami je mogoče zaslediti s širitvijo Otomanskega cesarstva, kar pomeni za to področje ponoven gospodarski vzpon, z veličastnimi dvori sultanov ter prefinjeno birokracijo. Razkošen način življenja Otomanov pomeni tako povečano povpraševanje po luksuznih oblekah, kar so znali firenški trgovci dodobra izkoristiti. Ob koncu 15. stoletja vzpostavijo v Peri že formalno trgovsko komuno, ki jim daje prednost pred Benečani zaradi tako zelo pomembnega trgovanja s svilo.

Kot že povedano, Firenčani so bili zelo uspešni trgovci in bančniki, ki so imeli svoje poslovalnice dobesedno razširjene po vsej Evropi. Njihov prodor pa je mogoče zabeležiti tudi v drugih krajih:

- **Nemčija:** nekoliko oviran prodor zaradi tako imenovane Hanze – združenja mest;
- **Madžarska:** finančna svetovanja in posojila monarhiji v zameno za nadzor nad rudniki in njihovo davčno politiko;
- **Anglija:** bančne storitve, mednarodna plačila;
- **Španija, Portugalska:** kolonizacija – nakup volne (trgovanje z nekaterimi otoki, Afriko, Novim Svetom; predmet trgovanj pa so bili predvsem sužnji, sladkor iz Madeire, moka, ribe in usnje iz Portugalske);
- **Portugalska:** Cambini so imeli v svojih pristaniščih lastne ladje, ki so plule ob Atlantskih obalah; Marchionni so imeli ključno vlogo pri kolonizaciji, trgovali so s korali in sužnji med Brazilijo in Afriko; Girolamo Sernigi – dopisoval se je s Firencami o prihodu Vasca da Gamme v Indijo in o novih trgovskih možnostih; Francesco Corbinelli je skrbel za kraljevo zakladništvo.

3.3 Zlati florint in monetarni sistem

Eden izmed največjih dosežkov firenških bančnikov pa je bil *fiorino d'oro* (**zlati florint**), kovanec, ki so ga začeli uporabljati l. 1252 in je bil plačilno sredstvo po vsej Evropi do sredine 15. stoletja. Pred tem so Firenčani uporabljali marke, ki so jih kovali v Pisi; edini, mednarodno sprejeti kovanec, pa je bil še *bizantinski hiperper*. Odločilnega pomena za stabilnost kovanca je bila njegova čistost, zato so v Zecci (kovnici) ob Palazzu Vecchiu skrbno nadzorovali

kakovost kovancev. Leta 1422 je bilo v obtoku dva milijona florintov. Na eni strani je upodobljen Janez Krstnik, zavetnik Firenc, na drugi strani pa je bilo napisano latinsko ime mesta, *Florentia*, in njegov cvetlični simbol.

Sicer pa je v Firencah, tako kot tudi v drugih italijanskih mestih, veljal bimetalni monetarni sistem; na eni strani so uporabljali mednarodno uveljavljeni zlati florint, ter številne druge, na srebru in bakru osnovane kovance, ki so jih uporabljali na lokalnih trgih – »*denari di piccioli*«. Slednji so imeli veliko imen, vendar pa se jih je zaradi praktičnih namenov obračunavalo v računskem denarju, poimenovanim *LIBRA* ali *LIRA*, z njeno dvajsetninsko (*vigesimal division*) in dvanajstinsko (*duodecimal division*) delitvijo v *SOLDI* in *DENARI*. Vrednost lire je bila vezana na zlati florint. Določanje vrednosti plačil na lokalnem trgu v denarju, osnovanem na srebru in bronu ter obračunanem v računskem denarju je pravzaprav bilo kar težavno opravilo zaradi:

- padanja vrednosti kovin skozi celotno 14., 15. in zgodnje 16. stoletje;
- stalne deprecije lire v primerjavi z zlatim florintom.

Ta dva dejavnika sta povzročila pojav kopice kovancev različnih vrednosti na lokalnem trgu, ter apreciacijo zlatega florinta v razmerju z obračunskim denarjem. Od leta 1350 do leta 1500 je razmerje lira-florint naraslo iz $3 \frac{1}{2} : 1$, na $7 : 1$. Poleg tega pa je mogoče najti zapise, ki namigujejo na obstoj dveh različnih menjalnih tečajev, in sicer:

- »uradni tečaj« zakladnice in
- trgovski tečaj na prodajni mizi (*tavola*) bančnega ceha.

Ni pa bilo mogoče najti podatkov o načinu oblikovanja posameznega tečaja, pa tudi mestna politika apreciacije in deprecije ni jasna. Delno si je to mogoče razlagati s ponudbo srebra na trgu: močan pritisk mednarodnih trgov ter povečano povpraševanje po denarju v 15. stoletju, kot posledica povečane gospodarske dejavnosti.

Kljub zmedi v notranjem monetarnem sistemu Firenc je florint veljal za trdno valuto, zaradi česar je bil mednarodno priznana plačilna valuta. Trgovci so zato svoje finance vezali na zlato valuto, medtem ko so lokalne trge bremenile spremembe tečajev. Od znamenite črne kuge v 14. stoletju, pa vse do 16. stoletja, se je kupna moč delavcev dobesedno razpolovila, vse v korist trgovcem. Na mednarodnih trgih so bili proizvodi bolj konkurenčni, kar je seveda prinašalo mastne zaluške. Vsekakor pa preprostega človeka, dogajanja na mednarodnih trgih, niso pretirano bremenila, saj so si osnovne življenjske potrebščine priskrbeli na lokalnih trgih, plačevali so jih z lokalno valuto, zaradi česar je bila njihova realna kupna moč nespremenjena. Situacija se je nekoliko spremenila v 16. stoletju, ko so Firenze postale odvisne od uvoza pšenice izven Toskane. V življenju preprostega človeka je nastopil nov element negotovosti – »inflacija valute«. Vendar pa so bili florentinci odlični bančniki, kot že rečeno, znali so poiskati izhod tudi v takih situacijah. Vse delovne pogodbe so začeli sklepati v zlatih florintih. Depreciacija lokalne valute je tako v določeni meri pozitivno vplivala na proračun tudi

najrevnejših družin, saj so dejansko imeli na trgu večjo kupno moč, kar jim je nekoliko dvignilo življenjski standard¹¹. Sicer plačevanje pogodb v zlati valuti ni bilo tako nenavadno, ampak skoraj povsem običajna poslovna navada, saj večina delodajalcev se ni rada ubadala s preračunavanjem plače v številnih kovancih različnih tež in količin. Zlato je bilo torej prisotno tudi med nižjimi sloji.

3.4 Premik h gradbeništvu

14. in deloma 15. stoletje bi tako lahko opredelili kot zlato obdobje bančništva in industrije (najprej volnene, nato še svilene industrije). Odprtje številnih novih trgovskih poti, razvoj morskih poti po prevzemu pristanišča v Livornu, uspešna mednarodna bančna dejavnost in predvsem izvozno orientirana politika so omogočili Firencam nakopičenje zajetnega bogastva. To pa je posledično pripeljalo do pojava, ki je bil sicer značilen tudi za druga mesta in dvore (tako italijanska mesta kot mesta onstran Alp), vendar pa je v Firencah doživel nekoliko drugačno pojavno obliko. Govorimo o mecenstvu številnih gradenj tako s strani cerkvenih veljakov in pomembnih političnih osebnosti, kot bogatih trgovcev in premožnih ljudi. Spremenjen način razmišljanja, ki se je porodil z Renesanso, je namreč zbudil v ljudeh nov občutek pojmovanja bogastva. Največji odraz bogastva je bilo posedovanje nepremičnin, še najpogosteje estetsko in stilistično dovršenih palač, ki bi bila mestu zgled in ponos in bi hkrati prikazovala ugled njenega lastnika. Premožnih ljudi v mestu je bilo navzlic cvetoči industriji in bančništvu ogromno. Zato se dejansko začne v Firencah obdobje reorganizacije in prestrukturiranja gospodarske strukture, saj se vendo večji pomen posveča ne samo gradnjam kot takim, ampak tudi stilističnim gradnjam, kar vpleta nastanek in razvoj umetnikov, genijev, ki so znali biti kos novovrstnemu povpraševanju.

Vidimo torej, da sledi nekemu prvotnemu obdobju »kopičenja bogastva«, ki bi ga lahko uokvirili kar med 14. in deloma 15. stoletje, obdobje masovne potrošnje v luksuzne dobrine in sicer palače, spomenike, kipe, kapelice, cerkve, skratka zgradbe. To novo obdobje pa hkrati spodbudi razvoj novega sektorja gospodarstva, ki v določeni meri zamegli do tedaj glavni industriji (bančno in finančno) in postane tekom naslednjega stoletja vodilna industrija. Govorimo o gradbeništvu. Že sama narava gradbenišтва vpleta v njeno jedro številno delovno silo in številne pomožne dejavnosti, zaradi česar pride do neke vrste horizontalne realokacije delovne sile znotraj gospodarstva. Tako v samem mestnem jedru kot tudi na podeželju se ljudje preusmerjajo v nov sektor, ker je povpraševanje tako veliko, da so zaposlitvene možnosti dejasko »neomejene«. Seveda pa tovrstne gradnje, še posebej stilistično zasnovane, zahtevajo ogromno znanja in sposobnosti, zaradi česar se v to industrijo vpleta vedno večje število izobražencev, bodisi zaradi zanimanja do gradnje kot tudi iz poklicnega vidika. Ustanavljajo se prave šole, ki zahtevajo od »arhitektov« znanje številnih znanstvenih veščin in tudi izredno talentiranost, saj večkrat zahtevajo zelo kompleksne tehnične rešitve. Človeško

---

¹¹ Pri gradnji Strozzijske palače, se je plača glavnega arhitekta in vodje del, Cronaca, realno povečala za 8 % v 10 letih, in sicer: vrednost 36 florintov izražena v lirah je narasla iz 234 lir v letu 1492, na 252 lir leta 1502.

delo se povzdigne nad raven suženjstva ali tlake, znanje in sposobnost dobita ceno - skratka pojavi se nova vrsta premoženja, to je *človeški kapital*. In prav to je bil največji dosežek Renesanse, oziroma prav to je bila Renesansa.

4. GRADBENA INDUSTRIJA

Rekli smo že, da je gradbena industrija odigrala pomembno vlogo v gospodarstvu Firenc, pravzaprav v kontekstu Renesanse bi ji lahko pripisali kar ključno vlogo. Posebnost gradbene dejavnosti je bila v tem, da je pravzaprav vpletla v njen proizvodni proces številne pomožne dejavnosti, ki jih je bilo potrebno izvajati bodisi na gradbišču kot tudi izven njega, npr. v kamnolomu, ali v pečeh ob nahajališčih apna ali opekarnah. Treba je bilo dostaviti prepotrebne surovine za začetek dela ter odvažati odvečni material, nadzorovati dostavo, pa tudi izvajanje del ter se soočati z morebitnimi tehničnimi problemi, ki so se pojavljali na licu mesta, organizirati delovni kolektiv, itd. Ob zaključku gradnje pa je bilo treba objekt še opremiti in okrasiti, kar je spodbudilo nastanek novih dejavnosti, od oblikovanja dekorativnih elementov do obdelovanja surovih materialov, kot so kamen, železo, srebro, zlato, v okrasne predmete. Cena nastalih predmetov pa ni več odražala samo vrednosti uporabljenih materialov, ampak je predstavljala pravi vrednostni status osebe, ki ga je naredila, predstavljala je umetnika samega.

Na kratko lahko rečemo, da je značilnost gradbeništva pravzaprav povezano delovanje številnih dejavnosti, znotraj katerih sodeluje in se dopolnjuje veliko število ljudi, kvalificiranih in nekvalificiranih delavcev. Hkrati pa panoga stremi za vedno večjim in obširnejšim znanjem na vseh področjih, zaradi česar predpostavlja učenje in izpopolnjevanje specializiranega kadra ljudi (kar so dejansko investicije v človeški kapital). Gradbeništvo je tako neko jedro, okrog katerega se prepleta množica raznolikih manjših delcev.

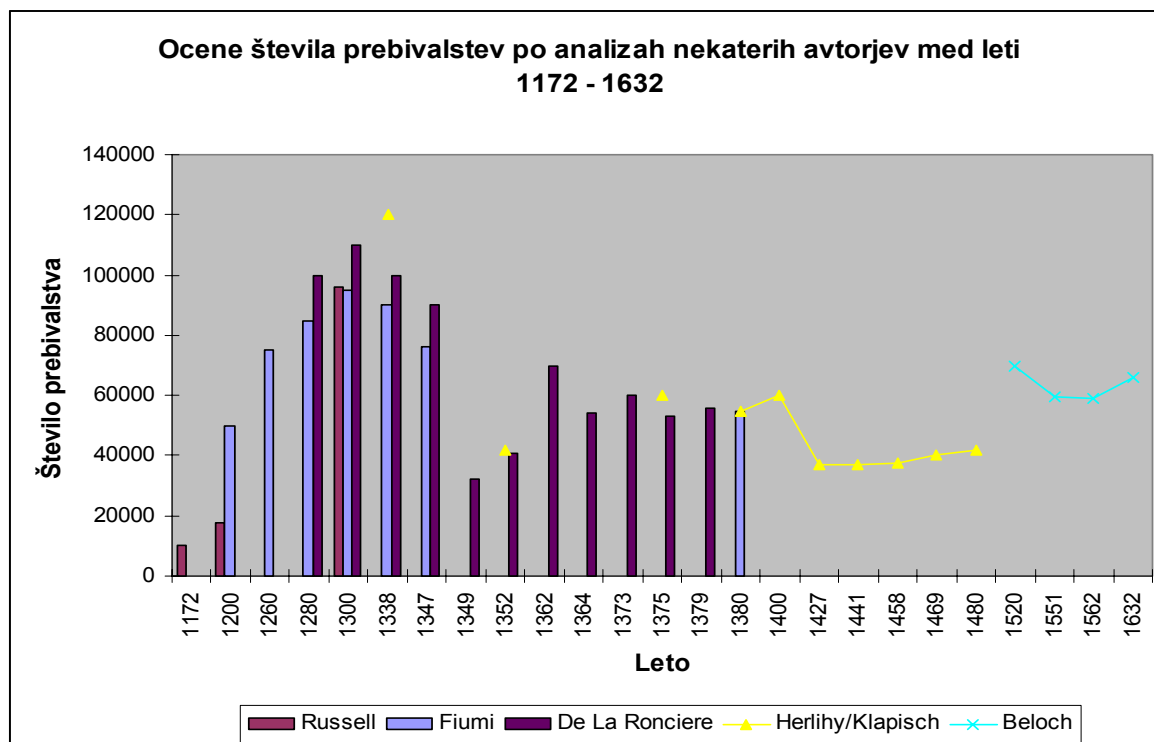
Drugače povedano, številne ustanovljene dejavnosti in poklici predstavljajo ponudbo panoge, medtem ko javne ustanove, bogati posamezniki, in cerkveni veljaki sestavljajo povpraševanje po gradnjah. Obe ekonomski silnici si bomo podrobneje pogledali v nadaljevanju.

4.1 Povpraševanje

Ena izmed temeljnih ekonomskih zakonitosti pravi, da je potrošnja omejena v okviru sedanjega in prihodnjega razpoložljivega dohodka (Samuelson, 1995, 443 str.). Koliko sredstev si lahko posameznik priskrbi v določenem trenutku, pa je odvisno od stanja v gospodarstvu. Gospodarske spremenljivke lahko le oblikujejo povpraševanje, ga pa ne ustvarjajo. Zato je povpraševanje odraz različnih dejavnikov, ki nastopijo v določenem trenutku in v določenem prostoru. Govorili smo že, da se je začelo v obdobju Renesanse

povečati povpraševanje po »proizvodih« gradbene industrije, zato je namen tega poglavja prav v prikazu dejavnikov, ki so povzročili spremembo.

Slika 1: Število prebivalstva v Firencah med leti 1172 – 1632 po ocenah nekaterih avtorjev

Vir: Goldwaithe, 1980, str. 33.

Povečano povpraševanje po zgradbah lahko najpreprosteje razlagamo z vidika funkcije, ki jo zgradbe opravljajo, in sicer kot zavetje, dom. Namreč, v desetletjih po strahotni kugi iz leta 1348, je bilo ponovno zaznati precejšnja demografska rast, kar se je kazalo v potrebah po novih stanovanjskih kompleksih. Vendar pa je bilo tovrstno povpraševanje bolj izjema kot pravilo v množici vseh gradenj, ki so bile izvedene v tem času. Priča smo nastanku številnih urbanih, mestnih zgradb, obnov javnih ustanov, med katerimi še največ cerkva¹², samostanov, sirotišnic, izgradnje bolnišnic, in še marsikaj. Bilo je to obdobje aktivne gradbene dejavnosti, ki je seveda nudilo delo velikemu številu ljudi iz nižjih slojev.

Vse skupaj pa ne bi doprineslo velikega razvoja arhitekturi, če se ne bi izoblikoval nov pogled nanjo, in sicer »obči« pogled, ki je zagovarjal ne samo veličine zgradbe, ampak tudi njen stil, videz in prostorsko porazdelitev v odnosu do drugih objektov v prostoru. Prvič se je tako začelo razmišljati o prostorski porazdelitvi zgradb v mestu ter vtisu, ki ga mora posamezna zgradba pustiti naključnemu sprehajalcu, ki bi se mudil tam okrog. Ta novi estetski občutek zgradb je dal nove vzgibe mecenom do novih projektov, saj so se mednje vključevali

¹² Tovrstnih gradenj je bilo veliko že v času Srednjega veka, ki jih je podpirala predvsem cerkev »v imenu Boga«. Dejansko pa je bilo to rutinsko delo, ki ni potrebovalo pretiranih sposobnosti od ljudi, ki so ga izvajali.

ne samo plemiči, cerkve ali bogate rodbine, ampak tudi navadni poslovneži, trgovci, obrtniki, ki so bili dovolj uspešni, da so si lahko tovrstno potrošnjo privoščili. Pri vsem tem pa ni toliko pomembno število začetih gradbenih projektov kot stilistične novosti, ki so dale spodbudo arhitektom k svobodnemu izražanju njihovih idej. Največ zaslug za ta nov pogled do gradbeništva imajo predvsem na novo odkrita dela antičnih mislecev, kot so Cicero, Platon, Aristotel, Vitruvius idr., ki so s širjenjem tiska postali splošno poznani avtorji. Večina palač premožnih ljudi je bila zgrajena v starorimskem stilu, in sicer z dvoriščem znotraj štirih sten hiše. Predvsem po Vitruviusu (znan staro-rimski arhitekt) so renesančni arhitekti prevzeli proporcionalnost in simetrijo v gradnji. Potovali so celo do ostankov antičnega Rima, da so preučevali simetrijo zgradb, iz česar so razvili občutek lepote ter gradili elegantne zgradbe kot odraz človeške bistroumnosti. Tudi v slikarstvu so bile vidne spremembe predvsem z upodabljanem ozadja z motivi iz narave in okolja¹³, natančno uporabo senčenja (metoda »chiaroscuro«) ter linearno perspektivo prikazovanja predmetov na sliki (večji/manjši). Torej precej bolj realistične slike v primerjavi s srednjeveškimi (Baxandall, 1996, str. 41-45).

Gradbeno dejavnost moramo tako analizirati izven okvirov tradicionalne ekonomske analize, saj so vanjo vključeni številni dejavniki, med katere spada tudi psihologija, socialni pogoji, in predvsem kultura, ki so dali povpraševanju nov zagon.

4.1.1 Vzgibi k potrošnji

Že pred 15. stoletjem so obstajali primeri prestižnih zasebnih palač, kljub temu da so bili premožni firenčani stalno pod pritiskom vnetih duhovnikov, ki so pridigali o obstoju hudiča v podjetništvu, saj speljuje ljudi preko oderuštva k materializmu in torej daleč od prvin krščanstva. Pridigarji pa niso bili edini, ki so grenili življenja bogatim ljudjem, saj so obstajali še lokalni zagovorniki skromnosti in revščine, ki so se zavzemali proti kakršnikoli obliki materializma kot tudi strankarski pritiski. Neki neimenovani trgovec je takrat izjavil: »Zapravljanje z veliko žlico, ter ustvarjanje močnega vtisa o sebi je v teh časih preveč nevarno«; spet drugi, tokrat poznani trgovec, Giovanni Morelli je rekel: »Nikoli ne pokaži, koliko premoženja v resnici imaš, ampak ga raje skrivaj. Z dejanji in besedo daj vedeti ljudem, da poseduješ le pol premoženja, kot ga v resnici imaš; z upoštevanjem teh nasvetov, te ne bodo ljudje nikoli obrekovali« (Goldthwaite, 1982, str. 77). Predrenesančna družba je bila torej zelo zatrta proti zapravljanju.

Uveljavitev sistema financiranja javnega dolga preko posebnega sklada (Monte¹⁴ - 1345), je močno zamajalo trditve o oderuštvu obresti. Največjo vlogo za tak preobrat sta imela prav dva svetnika (duhovnika) Bernardino in Antonijo, ki sta uspela pepričati najbolj trdovratne cerkvene kroge o pomenu obresti v kompleksnem monetarnem sistemu države. Svoje so

---

¹³ Za srednjeveške slike je bilo značilno predvsem upodabljanje svetih motivov in bibličnih osebnosti, medtem ko ozadja so predstavljali le zlati prelievi »neskončne luči«.

¹⁴ *Monte* je kmalu postal glavna zakladnica države, zaradi vedno večjih vojnih stroškov. Kasneje se je tej instituciji pridružil še Catasto, ki je služil kot osnova za davke na zasebno premoženje.

dodali še številni intelektualci, katerih namen ni bil ekonomska analiza gospodarskega sistema, oziroma upravičevanje takega gospodarstva skozi psihološke, socialne in moralne vrednote, temveč so skušali le poiskati pravo mesto za trgovca v družbi, ki ni pojmovala več dobička kot greh ali moralno pregreho, ampak sredstvo za doseg določenih kreposti – varnost države, moralno samozadoščenje. Čedalje vidnejši je bil »civilni« način življenja, ki se je oddaljeval od srednjeveških dogem o pravičnem poplačilu v nebesih za dejanja na zemlji. V 15. stoletju se tako priznava trgovcu že slavno mesto, ker je s svojim delom doprinesel blagostanje in zaposlitev, ter zaslužek tudi revežem. Razkazovanje premoženja ni bilo več moralni hazard. Uveljavil se je tudi nov moto življenja: »Ne porabi več kot si lahko privoščiš«. Premoženje v Renesansi je tako počasi dobivalo prizvok ponosa in uživanja v njem, predvsem z njegovo porabo. In prav ta nova vizija porabe kot užitka je doprinesla vse veličastne zgradbe in razvoj umetnosti, ki še danes vzbujajo zanimanje in ugled.

Eden izmed znanih mislecev Renesanse, Alberti, je zagovarjal trditev, da je premoženje nujno za družinsko srečo; z blagostanjem se lahko sklepa prijateljstva, pridobi ugled v družbi in pa slavo (Cankar, 1936, str. 12). Bogastvo je tako sredstvo uživanja, vendar uživanja kot potrošnje denarja. Po drugi strani pa je potrošnja imela tudi močno socialno funkcijo, ki so jo skušali poudarjati celo na uradnih dokumentih. Npr. na enem zakonodajnem odloku iz konca 14. stoletja, s katerim so skušali spodbuditi gradnje s pomočjo davčnih olajšav, so navedli tudi naslednji argument: »Sprostilo se bo ogromno premoženja, denar bo zamenjeval lastnika šestkrat na dan, tako da si bo tudi podeželje opomoglo in revni bodo dobili donosno zaposlitev; dobro dejanje tako za posameznika kot za državo, ter ponos za mesto« (Mazzone, 1978, str. 191).

Podobne razloge za gradnjo je navedel tudi firenški trgovec Giovanni Rucellai, ko je govoril o svojih velikih izdatkih za gradnjo in krašenje cerkva in hiš: te stvari mu dajejo »največje zadovoljstvo in največje veselje, ker služijo božji slavi, časti mesta in spominu name« (Baxandall, 1996, str. 12). Vendar Rucellai je vpeljal še četrti motiv: kupovanje takih stvari omogoča veselje in krepost pri dobri porabi denarja, veselje, ki je večje kot domnevno bistveno veselje pri pridobivanju denarja. Ta izjava se nam ne sme zdeti tako čudaška, če vemo, da je bil Rucellai zelo uspešen trgovec, ki je služil predvsem na račun oderuških obresti. Takemu človeku je bila poraba denarja za javne znamenitosti, kot so cerkve in umetnine, nujna krepost in veselje, oziroma pričakovano poplačilo družbi (nekje vmes med darilom v dobordelne namene in plačilom davkov ali cerkvenih dajatev). Še dodaten motiv je mogoče pripisati Rucellaiu in sicer užitek pri gledanju dobrih slik.

Torej, če strnemo zgoraj povedano, so bili glavni razlogi, ki so gnali zasebnike, poleg seveda vseh ostalih mecenov, v povečano gradnjo oziroma trošenje lastnega premoženja, *veselje do imetja, dejavna pobožnost*, taka ali drugačna *državljska zavest, ohranjanje spomina nase* in morda *samoreklama*, za bogataša nujna krepost in veselje ob povračilu, pa še *nagnjenje do določene umetnosti* (slikarstva, arhitekture, kiparstva, itd.). Ti novi vzgibi k potrošnji so tako

ustvarili spremembno v mecenstvu, ki sedaj ni pripadala samo cerkvi, ampak vsakemu posamezniku, ki si je lahko privoščil nakup tovrstne umetnosti.

Individualno povpraševanje po umetnosti je bilo v Firencah sicer manjše kot na drugih dvorih, oziroma v državicah, vendar, gledano v celoti, je agregatno povpraševanje močno presegalo vse ostale. Na drugih italijanskih dvorih so si namreč privoščili nakup »umetnosti« le bogati plemiči, princi, tako da je bilo povpraševanje omejeno le na eno ali nekaj oseb; v Firencah pa je bilo povpraševalcev veliko, a so ti zapravljali manjše zneske denarja.

Eden izmed razlogov za gradnjo veličastnih palač je bil, kot smo že rekli, tudi določeno nagnjenje do arhitekture. V času Renesanse se je to znanje izredno širilo med razmeroma velikim številom ljudi zaradi obstoja *Opere* – delovnih, **gradbenih odborov**, ki so bili nadzorni organ, imenovan od posameznih cehov, bratovščin ali župnije, pri izvajanju gradbenih projektov. Sestavljalo jih je od 3 do 5 članov, predstavnikov različnih skupin, tudi vplivnih veljakov, ki niso imeli izkušenj na področju arhitekture in gradbeništva. Morali so se zato pogosto zatekati po nasvete k arhitektom, zlatarjem, slikarjem, zidarjem, ter seveda mecenom glede specifičnih zahtev pri gradnji. Mandat je trajal eno leto, z možnostjo podaljšanja. V primeru, da so ti odbori še financirali gradnjo, pa so postali samostojen organ, ki je skrbel za dokončanje in vzdrževanje zgradbe. Te oblike odborov so bile kar pogoste.

Med najbolj znane člane odbora spadajo Manetti Brunelleschi, Goro Dati, Francesco di Francesco della Luna, pa tudi Lorenzo in Cosimo Il Vecchio de Medici. Zanimivo pri Lorenzu de Medici je prav to, da ga je izredno zanimanje pritegnilo do te mere, da je bil izbran v več odborov, med katerimi najvidnejši so bili gotovo tisti za gradnjo cerkve Santa Maria delle Carceri v Pratu, ville Poggio v Caranu, Palazzo Strozzi, in druge. Celo vladarji sosednjih mest, kot so duka Kalabrije in Ferdinand II Neapeljski, so ga prosili za arhitekturne nasvete. Vedno pa je Lorenzo vozil s sabo arhitekta Giuliana da Sangallo, ker mu je ugajal njegov stil, tako da ga je priporočal tudi drugim mecenom (Wright, 1985, str. 536). Arhitekti so torej imeli možnost svobodnega izražanja lastnih idej pri nastajanju projekta o gradnji.

4.1.2 Prostorska potreba

Zanimivo socialno vlogo v načinu življenja Firenčanov so imele kapelice, ki v 15. stoletju sprožijo pravo modo naročanja le-teh. Najdemo jih sicer že v 13. stoletju kot prostor za dodatne oltarje in privatne pogrebe, vendar sedaj dobijo nov pomen. Njihova nabava pomeni dobrodelen prispevek cerkvi, s katerim si bodo dobrotniki zagotovili prostor za dušo (v tem in onem svetu) in pa meditacijo. Ponavadi so bili največji kupci kapelic posamezne premožne družine ali pa tudi uspešni podjetniki, ki so jo pač morali imeti, ker so jo imeli vsi (lastni egoistični interesi). Družine so naročale kapelice predvsem za ohranjanje tradicije strarih prednikov, ki so živeli v tem kraju in kjer sedaj živijo nasledniki (npr. prenova cerkve Santo Spirito je bila mogoča z odprodajo zasebnik kapelic). Večkrat so bili celo postavljeni pogoji,

kdaj jo lahko nasledniki odprodajo. Dejansko so prihajale v ospredje bolj dinastične ambicije kot pa socialna funkcija in življenjski prostor (za molitev in meditacijo).

Veliko večjo socialno vlogo pa so kasneje imele palače, bivalni prostori premožnih ljudi. To so bile ogromne stavbe, izrednega arhitekturnega dizajna, stilistično in estetsko zelo obdelane in okusno postavljene v prostor, ki jih je obkrožal. Z ekonomskega vidika so bile zelo potratne razvade bogatih ljudi, saj so večkrat terjale tretjino do polovico celotnega imetja posamezne osebe, zato so nekateri morali celo opustiti projekt, oziroma dediči so jo morali odprodati, ker ga niso uspeli financirati do konca. Včasih je privedla kakega ambicioznega podjetnika tudi v stečaj, ker si je zastavil preveč kompleksno gradnjo. Ni čudno, da so menjavale lastnike tekom ene ali dveh generacij.

Hiše so bile v Firencah zelo odmaknjene od javnega življenja, saj je bilo eno izmed redkih mest z urejenim poslovnim, religioznim in bančnim centrom, ter seveda rezidencialnim centrom. Namenjene so bile le družinskemu življenju posameznega človeka z družino. Kljub osupljivim meram pa se jih ni dalo preurediti za bivanje več družin, zaradi česar je nastajal problem dedovanja take palače, saj jo je lahko dobil le en naslednik – selektivno dedovanje. Kasneje so to hibo odpravili in so začeli hiše preoblikovati, tako da so postajale podobne tistim v Bologni ali Genovi.

Pojav ogromnih prostorov znotraj zgradb, je ustvaril potrebo po novih potrošnih dobrinah, ki bi zapolnile to praznino. Te nove potrebe so delovale kot vzgib k nastanku novega sektorja gospodarstva, ki bi ga lahko poimenovali kar »dekorativna umetnost«. Namen teh dobrin seveda ni bil njihova specifična uporabnost, ampak estetski videz, okras veličastnih prostorov. Trg začnejo počasi preplavljati številni ornamenti, kipi, slike, gospodinjski pripomočki; posebej izdelano masivno pohištvo, ki se je prilegalo sobanam, okrasne slike, obokani vhodi, pa še bronasti kipi, medalje, lončenine, dodelani stropi, itd. Številni in raznoliki proizvodi, ki zahtevajo zopet specifične ustvarjalne sposobnosti od njihovih »proizvajalcev« (Braudel, 1991, str. 279). Novo povpraševanje torej nudi nove delovne priložnosti številnim obrtnikom, umetnikom, ki se želijo izkazati v družbi. Začne se tako transformacija družbe, ki z ustvarjanjem novih delovnih mest omogoči redistribucijo premoženja tudi med nižje sloje ljudi. Človeško znanje in sposobnosti dobijo svojo ceno; človek postane »blagovna znamka«, ki trži svojo ustvarjalnost in domišljijo skozi proizvode, ki jih ponudi na trgu. Cena tako odraža nekakšno umetniško vrednost, ki jo prinaša posedovanje te dobrine.

4.2 Ponudba

Iz tehnološkega vidika je gradbenišvo doživelo zelo malo sprememb. Ne moremo sicer trditi, da je razvoj popolnoma zastal, vendar v primerjavi z drugimi panogami, je bil ta zanemarljiv. Ne gre se zato čuditi, da obstaja pravzaprav zelo malo študij o organizaciji panoge, o stroških, ki jih terjala posamezna zgradba, o gospodarskih učinkih tovrstne potorošnje na gospodarstvo, itd.

Razloge gre iskati predvsem v kompleksnosti njene strukture:

- omejeno povpraševanje;
- lokalni značaj industrije;
- močna povezanost z dobavitelji proizvodnih surovin (kamen, marmor, opeke, itd.);
- potrebno znanje ljudi iz različnih dejavnosti;
- problem organizacije delovne sile pri posameznem projektu (delovna disciplina).

Gradbeništvo je delovno intenzivna panoga, ki zadovoljuje eno izmed človekovih osnovnih potreb. V svoji strukturi združuje številne gospodarske dejavnosti: od nekvalificiranih delavcev do visoko kvalificiranih obrtnikov in umetnikov, od žgalcev apna in izdelovalcev opek do dekorativnih umetnikov, itd. Odvisna je od številnega kadra ljudi, ki predstavljajo, poleg surovin, največji delež skupnih stroškov. Glavni problem te industrije je prav v organizaciji tako »pisanega« kadra ljudi, ki skupaj deluje pri uresničitvi načrtanega projekta.

V Antiki so si vladarji, kralji pomagali s sužnji, tako da je gradnjo dejansko opravljalo tudi par tisoč ljudi naenkrat. Narava in struktura povpraševanja srednjeveške Evrope pa se je zelo spremenila od časov antičnega Rima. Politični, ekonomski in socialni sistem, ki se je razvil v Srednjem veku je omejil nadzor nad najvažnejšim virom gradbeništva – delovno silo. Dejansko pa v Srednjem veku gradbeništvo ni bilo tako dejavno zaradi naslednjih razlogov: prvič, ni bilo nekega mecena, ki bi uspel financirati gradnje na ravni, ki jo je poznal antični Rim; drugič, fevdalna elita, ki je bila sestavljena predvsem iz ruralnega sloja, je bila raztresena po območju cele Evrope; in tretjič, primanjkoval je tudi večji urban trg, kot je bil antični Rim.

Šele v 12. in 13. stoletju je viden premik v gradbeništvu z nastankom številnih mest po celi Evropi. Vseeno pa še ne moremo govoriti o nekem pravem razmahu, saj je bilo povpraševanje nekakovostno in raztrošeno po številnih manjših centrih. Zaradi tega so takrat Firenze dobile tako vidno mesto v zgodovini evropske arhitekture, saj prvič v zgodovini je urbani višji sloj prebivalstva začel tako izdatno graditi.

Eno izmed temeljnih ekonomskih pravil pravi, da potrošnja (kot del agregatnega povpraševanja¹⁵) determinira ponudbo, ta pa se odraža prek treh ključnih trgov, in sicer: (1) trga delovne sile, (2) trga kapitala in (3) trga blaga oz. produkcijskih faktorjev. Od vseh treh trgov pa lahko pripišemo največji pomen prav trgu delovne sile, saj le z ureditvijo tega smo prišli do inovacij in dosežkov, ki si jih še danes ogledujemo in uživamo. Le investicije v delovno silo so tako omogočile razvoj znanja, ki je ustvaril nov način zaznavanja okolja, posledično pa je to zaznavanje ustavrilo potrebo po dodatnem in bolj obširnem znanju.

---

¹⁵ $AD = C + I + G + X$ (agregatno povpraševanje je seštevek potrošnje, investicij, davkov in neto izvoza)

4.2.1 Trg dela

4.2.1.1 Delovne pogodbe in pogodbe o delu

Pogodbe o delu so bile ena izmed osnovnih značilnosti skoraj vseh obrti v Renesansi. Niso bile sicer nov pojav, saj so jih poznali že v antični Grčiji pa tudi skozi cel Srednji vek so jih sklepali. Tržne razmere, v katerih so delovali zaposleni v gradbeni industriji so se od kraja do kraja seveda razlikovale, nekatere značilnosti pogodb pa so bile skupne za vso Evropo. Stvari, ki jih bomo omenili za Firence so na grobo torej veljale povsod. Je pa res, da tako številne in raznolike količine ohranjenih pogodb, kot jih najdemo v Firencah, ni najti nikjer drugje. Nekatere se spuščajo v tako natančne detajle o vrsti in načinu dela posameznih delov zgradb, da nam zelo nazorno dajejo sliko o značilnostih industrije.

Pogodba o delu je bil dokument, ki je, v prvi vrsti, služil kot obveza izvajalcu k izvršitvi vnaprej določenega gradbenega projekta ter kot dogovor o načinu plačila za opravljeno delo. Napisane so bile v pisni obliki, ponavadi v dveh izvodih, na katere sta se podpisali obe vpleteni strani ter zunanje priče. Niso bile standardizirane, pa niti notarsko overovljene, kar je deloma zasluga uspešnosti institucije *Mercanzie*, vseeno pa so imele vlogo zakonske listine, ki bi služila kot dokaz o sprejetih obvezah in dolžnostih vpletenih strani. Vsebina pogodbe se je ponavadi nekoliko razlikovala, saj so nekatere vsebovale natančen opis del, od temeljev do dekoracij, spet druge so navajale celo rok za dokončanje projekta ali pa so bile zelo splošne. Zanimivo je, da niso bile navedene globe v primeru nespoštovanja pogodbenih obveznosti, razen nekaterih izjem, ko je bilo potrebno spoštovati dogovorjene časovne termine dokončavanja posameznih delov zgradbe. Za urejanje pogodbenih računov je bil ponavadi imenovan učitelj komercialne aritmetike (*maestro d'abbacco*), večkrat pa se je v njegovem spremstvu pojavljal tudi cenilec (*stimatori*).

Tipični lik firenške gradbene industrije je bil zidar (mojster). Na gradbišču je imel vlogo delovodje manjše skupine njemu podrejenih delavcev, ki so jo ponavadi sestavljali vajenec ali asistent in dva fizična delavca. Zidar s svojo skupino je imel točno začrtano nalogo; lahko je bil zadolžen za pripravo temeljev zgradbe, izgradnjo kamnitega zidu ali iz opek, prekriti streho, pobeliti zidove, pripraviti oboke, itd. ali pa je lahko opravljal vsa ta dela. Vsekakor pa je trend panoge temeljil na specializaciji dela, zaradi izboljšanja organizacije izvedbe projekta. O vrsti in načinu dela, ki naj bi ga zidar s svojo skupino izvedel, pa je bilo natančneje določeno v pogodbi o delu¹⁶. Mecen oziroma naročnik del se je že vnaprej dogovoril z zidarjem, kakšne storitev, ki mu jih bo moral ta nuditi. Najbolj pogoste pogodbe so bile:

1. delovna pogodba o izvedbi dela brez materiala: zidar je nudil le svoje storitve;

---

¹⁶ Kljub temu, da obstajajo številni dokumenti, ki nam pričajo o delovnih razmerah zidarjev in drugih delavcev, je mogoče še največ koristnih informacij dobiti iz finančnih izračunov le-teh. Vodenje knjig je bilo namreč skoraj nujna vsakega obrtnika.

2. delovna pogodba o izvedbi dela z materialom: plačilo se je izvedlo na podlagi vrste in vrednosti dokončanega dela – pri tem je imel ključno vlogo cenilec;
3. pogodba o delu – najzahtevnejša pogodba, pri kateri se je zidar zadolžil, da bo priskrbel vso delovno silo in material za izvedbo določenega projekta, za vnaprej dogovorjeno ceno.

Najenostavnejši način plačila, ki je seveda zahteval tudi najmanj odgovornosti, je bilo plačilo na časovno postavko (glede na ure dela: dnevno, mesečno, letno), s katerim je delojemalec stopil v neposredno delovno razmerje (1) za določen čas z naročnikom dela.

Precej bolj razširjene, v kategoriji delovnih pogodb o izvedbi dela, so bile pogodbe na podlagi »task rate« (2); plačilo je bilo predvideno glede na specifično mersko enoto, npr. glede na meter¹⁷ kvadraten strehe, ali pa za meter zgrajenega zidu, itd. Najpogostejše pa so bile individualne pogodbe o izvršitvi specifičnega dela, npr. izgradnja strehe, zidu, prenova kakega objekta, itd., pri katerih je ves material priskrbel naročnik dela, zidarji pa so le izvedli delo.

V primeru sklenitve pogodbe o delu (3) je moral zidar razpolagati, poleg seveda s potrebnim znanjem in sposobnostmi (ocenjevanje stroškov gradnje, upravljanje delovne skupine in vzdrževanje delovne discipline, vodenje finančnih poslov), tudi z zajetnim začetnim kapitalom, da je lahko financiral vse morebitne stroške in uporabljen material. Vendar to ni bilo pravilo, saj so ponavadi naročniki plačevali vnaprej stroške gradnje, tedensko ali mesečno (odvisno od obsežnosti projekta), v obliki predujmov. O višini predujmov sta vodila natančno evidenco tako naročnik kot zidar, zaradi česar ni prišlo do prevar. Razliko med vrednostjo opravljenega dela in že prejetimi predujmi so tako dobili ob zaključku del.

Izbor izvajalcev del je ponavadi potekal prek javnega razpisa; potrebno je bilo pripraviti ponudbo z ustreznimi predračuni ter jo v zaprti kuverti vložiti naročniku del. Na podlagi najnižje cene in pa morebitnega ugleda posamezne delovne skupine je nato naročnik izbral izvajalca. Zasebniki pa so si pogosto sami izbrali izvajalce na podlagi slovesa in ugleda vodje delovnega tima (statusni simbol).

Zidarji (mojstri) pa so imeli včasih tudi pomembno funkcijo nadzornikov projekta na gradbišču. Ker je bila izvedba projekta poverjena njemu in seveda njegovi ekipi, je lahko nadzoroval tudi delo drugih delavcev, tudi če so jih vezale samostojne pogodbe. Lahko je torej izbiral dobavitelje, svetovalce, zaposloval ali odpuščal delavce, skratka imel je nadzor nad celotnim gradbiščem in ne samo nad zidarji. Bil je torej neke vrste delovodja. Včasih je delovodja nadzoroval tudi nad 100 zaposlenih. Eden izmed najvidnejših delovodij je bil tudi znameniti arhitekt Brunelleschi.

---

¹⁷ Dejansko so takrat uporabljali drugačno mersko enoto, ki pa se približa vrednosti našega metra zato sem uporabil ta izraz; zanjo so uporabljali izraz »braccio«. Plačilo pa se je sukalo okrog 2 soldi za *braccio* zidu ali strehe; ob višjem plačilu je bilo ponavadi že predvideno, da material priskrbi zidar sam.

4.2.1.2 Delovni pogoji

Delavci v gradbeništvu in v vseh dejavnostih, ki so povezane s to industrijo, so morali pač slediti muhavostim sektorja ter se jim nekako prilagoditi:

- *negotovost stalne zaposlitve*: zaposlitev le za čas trajanja projekta; le obsežnejše gradnje so nudile večjo gotovost zaposlitve. Bolniška odsotnost ali poškodbe se niso upoštevale in torej niso bile plačane;
- *kratkotrajne delovne pogodbe, občasna dela*: nagrade za delovno dobo niso obstajale, zato ni bilo interesa za stalno zaposlitev;
- *delovni dan*: delalo se je 6 dni v tednu, 270 dni v letu; 50 do 100 dni v letu je bilo cerkvenih praznikov. Delovni dan je ponavadi zaobjemal čas dnevne svetlobe, s pavzami za malico dopoldan, eno uro za kosilo in še eno malico popoldan, tudi če podatka o efektivni dolžini delovnega dne ni bilo mogoče nikjer zaslediti. V 14. stoletju pa so uvedli celo signalne ure (začetek/konec dela, pavze);
- *sezonska komponenta*: zimska plača je bila ponavadi za 10 – 20 % nižja od poletne, verjetno ker je bil krajši delovnik. Tempo grajenja je bil tudi počasnejši, daljši premori med eno in drugo fazo dela (sušenje je trajalo dalj časa);
- *način plačila*: nekvalificirani delavci so dobili dnevno plačilo, kvalificirani delavci pa so imeli ponavadi mesečne ali letne plače. Včasih pa so se plačila izvajala tudi v naturalijah (v hrani, oblekah). Višina plačila pa se je od gradbišča do gradbišča razlikovala, ponavadi so večji projekti nudili višje plačilo, da so si zagotovili stalno delovno silo. Plačila so se izvajala v gotovini, torej zlatnikih, pogosto pa so bili uporabljeni tudi čeki in pa v določenih primerih celo pisni nalogi (*polizze*).

4.2.1.3 Članstvo cehov

Cehi niso bili samo združenja obrtnikov in umetnikov, ki so opravljali isto delo, ampak so bili sodobno rečeno prave politične stranke, ki so imele v mestu tudi oblast. Članstvo pa si je lahko privoščil le tisti del prebivalstva, ki je lahko plačeval članarino in je seveda izpolnjeval določene pogoje, ki so bili nujni za vstop v samo združenje. Članarina sicer ni bila visoka, kot o tem pričajo tudi nekateri ohranjeni proračuni največjih združenj (npr. *Arte dei Maestri di pietra e legname*), vendar pa še vedno previsoka za tiste, ki so živeli na robu preživetja. Slednji so predstavljali kar 75 odstotkov prebivalstva mesta. Vseeno pa so imeli cehi precejšnje probleme pri pobiranju članarin, saj so jih člani neredno plačevali. Članarine so pretežno služile za financiranje uprave združenja, in sicer uradnikov, ki so se ukvarjali s finančnimi problemi (pobiranje članarine, itd.), volitvami, notranjo administracijo, pripravljanjem poročil za *Mercanzio*, planiranjem cerkvenih obredov (ti so bili nujni, saj vsak ceh je imel svojega svetnika, ki ga je varoval). Delo teh uradnikov je bilo pravzaprav zelo pomembno, če pomislimo na dejstvo, da so predstavniki cehov kandidirali za mesto *Priorijev* v mestu.

Predpogoj članstva v cehu pa je bilo opravljanje **pripravništva**, ki je lahko trajalo od 1 leta v Veroni, 4 leta v Piacenzi, 5 let v Bologni ali npr. 5 do 7 let v Benetkah, potekati pa je moralo pod nadzorom uveljavljenega mojstra. Mojster je po lastni presoji določal tudi višino plače vajenca, ponavadi pa je ta bila nižja od plače navadnega fizičnega delavca. Po končanem obdobju pripravništva je vajenec postal »**delavec**« (*lavorante*), ki je moral nato še eno leto delati v sklopu ceha, da je lahko pridobil naziv **mojstra**¹⁸. V določenih mestih je sicer veljavnost tega statusa morala potrditi posebej sestavljena komisija. Člana je morala podpreti 2/3 večina, da se je lahko ponašal kot mojster. Podatke o preverjanjih je sicer mogoče zaslediti šele v kasnejšem obdobju, tudi če nekateri avtorji namigujejo na obstoj teh tudi v Renesansi. Tudi delo mojstra pa je bilo vezano na konstantno premikanje iz gradbišča na gradbišče, ker v določenih obdobjih pač ni bilo dela blizu doma. Za Firence in Benetke to sicer ni veljalo, ker sta bili dovolj urbani mesti s številnimi gradnjami.

Posebnost Firenc, v primerjavi z drugimi mesti, je bila tudi v dopuščanju dvojnega ali več-članstva različnih cehev, kar pa ne moremo trditi za ostala italijanska mesta. Dinamičnost prehoda iz ceha v ceh se je izkazala kot zelo koristna, saj so ti člani pridobili zelo širok spekter znanj, ki so jim kasneje omogočila opravljanje zahtevnejših del, ki bi jim danes rekli kar umetnine. Poleg tega v Firencah tudi niso izvajali tako restriktivne politike proti »tujcem«, kot je bilo to značilno za večino italijanskih mest v 14. stoletju, še posebej po strahotni kugi iz leta 1348 (*Black Death*). V Firencah so namreč z zakonskim odlokom že leta 1344 razglasili, da lahko tudi člani, ki prihajajo iz drugih mest, delujejo v mestu brez vsakršnih ovir. V mesto so se tako zatekali predvsem tako imenovani *Lombardi*¹⁹; to so bili zelo izkušeni in spretni zidarji iz Padske nižine, katerih slava in ugled je segala tudi do mest severno od Alp. Lombardija je tako postala ena izmed pomembnejših šol za zidarje, ki so potem delali po celi Evropi.

Članstvo cehev pa ni bilo le prestižnega značaja, ampak je prinašalo tudi določene koristi. Ena izmed teh je bila seveda višja izhodiščna plača, kot je veljala za navadne fizične delavce, tudi če to ni bilo vedno pravilo. Nenazadnje so prav člani cehev predstavljali nov srednji sloj ljudi, ki se je uspel povzpeti nekoliko višje na družbeni lestvici. Zelo pogosto so si tudi sami začeli graditi veličastnejše domove, kupovati razkošnejše obleke, umetniške izdelke za hiše ter eksotične specialitete iz orient. Začaran krog gospodarstva torej, kjer se je denar, ki je prihajal iz njihovega dela, prelival zopet na trg skozi potrošne in luksuzne dobrine.

4.2.1.4 Nivo plač

Letno nihanje plač je mogoče opazovati le kot razmak, v katerem se gibljejo plače delavcev z določeno kvalifikacijo ali določenim razmerjem zaposlitve ali obojim. Žal pa firenška terminologija uporablja za razlikovanje kvalifikacij le medle, nejasne izraze, pa tudi zapisi

---

¹⁸ Ponavadi se je status mojstra uporabljal le za zidarje in kamnoseke, ker naj bi bile znotraj teh dejavnosti potrebne zelo obsežne izkušnje in znanja za zadovoljevanje vedno zahtevnejšega povpraševanja premožnih ljudi.

¹⁹ Ime sicer niso dobili, ker naj bi uporabljali isti stil (mogoče ravno obratno), ampak zato ker so se redno vračali v rojstni kraj (družina, otroci, »korenine«). Bili so tipičen primer »potujočih zidarjev«.

računov ne opisujejo natančno, zakaj je bil nekdo plačan. Zaradi tega je analiza zgodovine gibanja plač mogoča le z določenimi metodološkimi omejitvami, in sicer z združitvijo vseh delavcev v eno skupino in kasnejšo ločitvijo na kvalificirane in nekvalificirane delavce.

Pogledali si bomo nekatere praktične primere višine plač nekaterih »poklicev«. Za boljšo predstavo zneska plače pa bomo navedli nekaj približnih podatkov o povprečnih izdatkih za določene dobrine na trgu. Okoli leta 1430 je povprečna družina lahko spodobno živela s 150 florinti na leto. Posamezen član je ponavadi potrošil letno 36 lir za hrano, 10-20 za najemnino hiše, 10-20 lir za obleke, kar je torej skupno znašalo približno 55-75 lir letno. Palačo se je dalo dobiti že za 1000 florintov, Botticellijevo sliko za 100, sužnja za 50 in služabnika za 10 florintov. Računovodski dokumenti Medičejcev za obdobje 1433–1471 kažejo, da so v 38 letih porabili 663 755 florintov za stavbe, dobrodelne izdatke in davke.

Plača kamnoseka npr. je le redkokdaj presegala 20 soldov dnevno, le delovodje so ponavadi zaluzili več. Zidarji so ponavadi imeli nekoliko višjo plačo od kamnosekov, mogoče zaradi nadzorstva nad skupino, ki so jo imeli s sabo – v povprečju pa se je njihova plača vrtela od 16 do 20 soldov. Pri obsežnejših projektih je delovodja imel letno plačo, zaslužki pa so bili celo višji kot v normalnih razmerah. Delovodja Mariotto di Papi da Balatro je za gradnjo Strozzijske palače prejel plačo v višini 60 florintov; najvišjo plačo v industriji pa je verjetno prejel Brunelleschi kot delovodja katedrale, in sicer 100 florintov (letno) - prevedeno v dnevne plače je bilo to med 30 do 35 soldov. Plače navadnih delavcev so bile občutno nižje. Vrtele so se nekeje med 10 – 13 soldov (1477–1480). Zanje so uporabljali izraz »*manovale*«, ročni delavec, težak. Edini, ki so imeli še nižje plače pa so bili fantje, sinovi, pripravniki in pomagači, katerih plača je bila odvisna od volje mojstra. Pri gradnji Strozzijske palače, ki je spadala med obsežnejše projekte, pa so delavci bili plačani celo po nižji stopnji kot ostali (8–10 soldi), ker jim je bilo ponujeno poleg dela tudi varnost dolgoročne zaposlitve. Za vsakega delavca je vodil poseben dosje, četudi je bilo na trenutke tudi do 100 delavcev na gradbišču.

Ženske in otroci ponavadi niso bili navedeni na seznamu gradbenega projekta, tudi če so se ženske večkrat udeleževale del na gradbišču – nanašale so malto, cement, prevažale manjše tovore materiala in groblja ter asistirale moškim. Plača pa je bila za 50 odstotkov manjša od tiste, ki so jo prejeli moški.

4.2.1.5 *Življenjski standard*

Zaradi narave gradbenih del lahko rečemo, da se kvalificirani delavci te industrije nekoliko razlikujejo od kvalificiranih delavcev drugih industrij. Pri analizi gibanja plač v obravnavanem obdobju moramo za osnovo vzeti nekvalificirane delavce, ker je nivo njihovih plač bil več ali manj, isti. Za ugotavljanje njihove realne kupne moči pa moramo njihove nominalne plače pretvoriti v realne. Za to je potrebno poznati indeks cen življenjskih potrebščin, za kar lahko uporabljamo kar ceno pšenice, to pa iz več razlogov:

- o ceni pšenice obstaja najdaljša časovna serija podatkov;

- najnujnejša življenjska potrebščina prebivalstva (edini substituti so zdrob, kosmiči);
- podvrženo fluktuacijam cen bolj kot druge potrošne dobrine;
- glavna jed pri človekovi prehrani.

Realne plače lahko tako izrazimo s količino žita, ki si jo lahko nekvalificirani delavec kupi s svojo nominalno plačo. Lahko rečemo, da je krivulja gibanja cen pšenice zelo podobna demografski krivulji prebivalstva (glej graf 1, na strani 18). Pred letom 1348 proizvodnja hrane ni zadostovala povpraševanju prebivalstva, kar je seveda pomenilo bedno obdobje, predvsem za najnižje sloje, ki so živeli pod ravniyo zadovoljevanja osnovnih življenjskih potrebščin. Uvoz pšenice iz Sicilije je stanje nekoliko izboljšal. Sledila je črna kuga, ki je razpolovila prebivalstvo. Za preživele je to pomenilo boljše življenjske pogoje pa tudi gospodarstvo je doživelo razcvet. V 16. stoletju je prebivalstvo ponovno naraslo (z večjimi ali manjšimi demografskimi nihanji), vendar se življenjski standard ni poslabšal, predvsem zaradi uspešne vladne politike. Kljub stabilizaciji gospodarstva pa so obstajali monetarni pritiski na rast cen. Temu je bil kriv uvoz srebra iz Novega sveta.

Relativna rast plač v 14. stoletju in stabilnost cen v 15. stoletju je pomenila tudi za nižje sloje obdobje relativnega blagostanja. Kupna moč se jim je povečala zaradi zaostajajoče rasti cen pšenice v primerjavi s porastom cen plač. Tako nastali razpoložljivi kapital so tako investirali predvsem v boljše osnovne potrebščine in pa manjše okrase za hišo. Tudi rente so bile relativno nizke (v 15. stoletju so si lahko ljudje najeli hišico že za 10-20 lir na leto; cena dnevnega obroka se je vrtela okrog 2 soldov). Pri zahtevnejših poklicih (mojstri, arhitekti) pa se jim je plača povečala kar za 50-100 %, zaradi česar so se uspeli precej oddaljiti od roba revščine. Zaslужki mojstra so se tako vrteli okrog 175-200 lir, delovodje 250-300 lir, nekateri tudi 350 lir (72 florintov).

4.2.1.6 Vzpon trga gospodarstva

Uspeh pomožnih dejavnosti (prodaja v tujino, finance) v tujini je zagotavljal Firencam ugodno plačilno bilanco. Z izjemo surovin za tekstilno industrijo, se je vse ostalo proizvodilo doma; lahko rečemo, da so imele Firenze skoraj samozadostno gospodarstvo. Imele so dovolj lesa za gorivo, gline, kamenja (za gradnjo), železa, bakra, idr. kovine za domačo industrijo; po demografskem padcu v 14. stoletju je tudi proizvodnja hrane zadostovala domačemu povpraševanju. Nenazadnje tudi trg luksuznih dobrin je uspešno potešil lokalne potrebe po oblekah, zaradi česar ni bilo nobene potrebe po uvozu dobrin iz tujine. Uspešna plačilna bilanca je tako izhajala predvsem iz mednarodnih plačil. Ni čudno, da se je v Firenze stekala neizmerna količina zlata in srebra, o čemer nam pričajo številni dokumenti in trgovski računi²⁰. Prisotnost zlata in srebra je bila tako očitna, da so ga na primer bogataši imeli na sebi v obliki nakita, v hiši kot posode in hišne pripomočke; celo dnevna plačila delavcem so bila

²⁰ Npr. v obdobju od marca 1443 do decembra 1445 je Medičejsko podjetje poslalo iz Ženeve kar 35 000 zlatih florintov; leta 1446 je neka mestna galeja pripeljala v mesto 40000 zlatih florintov iz nekega potovanja iz Flandrije in Španija. Takih zapisov je ogromno.

izvršena v zlatu. Povrh tega je v 15. stoletju postalo zlatarstvo eno izmed vodilnih luksuznih obrti²¹. Hkrati pa so bile zlatarne pomembno izhodišče (pravzaprav pripravništvo) za osebe, ki so kasneje dale pečat vzponu umetnosti kot dejavnosti, kar priča o veliki prilagodljivosti firenške umetnosti.

Kam pa se je stekalo vse to bogastvo? Večina tega zlata in dobičkov se je ob koncu 14. stoletja pa vse do leta 1430 prelivala v vojne stroške, kar je bila cena za to, da so Firenze imele dominanten položaj v Italiji. Vlada je poskušala plačevati račune tudi s pomočjo povečane fiskalne stopnje (davčne stopnje), kar je sicer ustvarilo negotovanja med Firenčani (nekateri so jim rekli »krizna leta«), po drugi strani pa so bili davki ekonomska stimulacija za določene sektorje. Kljub temu pa so dvajseta leta 15. stoletja veljala za obdobje največjega blagostanja mesta, saj so bile plače nižjega sloja uspešnih obrtnikov, umetnikov, razmeroma visoke, cene življenjskih potrebščin pa nizke, s sistemom odbitkov pa so se nekateri celo uspeli izogniti plačevanju davkov (Serra, 1989, str. 4).

Razpoložljivega denarja²² je bilo več v 15. stoletju, z umiritvijo političnih dogajanj v Italiji in odprtjem novih trgov za firenške dobrine v Neaplju, Rimu, Konstantinoplu, Lyonu idr. To je bilo tudi obdobje prihoda Medičejcev na prestol, obdobja, v katerem je dobila pravi zagon potrošnja v gradnjo in umetnost. Tako Cosimo Starejši Medičejski (1389 – 1464), kot njegov vnuk Lorenzo Veličastni (1449 – 1492) sta bila velika pokrovitelja umetnosti in ljubitelja arhitekture. Cosimo je bil sicer najmočnejši v dinastiji, saj je uspel premoženje družine, ki mu je bilo zapuščeno, kar podesetiriti, tako pa je dokončno odprl pot vsem potomcem, ki so potem tako ali drugače vladali v Firencah vse do 18. stoletja (l. 1737). Največji pečat Renesančnemu obdobju pa je dal vsekakor Lorenzo. Njegovo 23-letno vladavino, čas sorazmernega miru v mestu (in Italiji), so kasneje ocenjevali kot »zlato obdobje«. Lorenzo je bil učenjak in izvrsten pesnik, popolnoma uglašen z duhom svojega časa. Užival je v vilah na podeželju in podpiral množico humanističnih mislecev in piscev (naročil pa je presenetljivo malo slik in stavb). Bil je spreten diplomat, kljub občasnim nesporazumom s papežem (in bolečo zaroto Pazzijev, ki so ga skušali na silo odstraniti s prestola). Samo pri poslih, kjer je bila družinska žilica najbolj pomembna, ni bil pravi Medičejec. Tako Medičejsko premoženje kot firenško gospodarstvo sta šla, v času njegovega vzpona, navzdol. Z njegovo smrtjo se je zaključilo tudi neko obdobje. »Miru v Italiji je konec,« je rekel papež Inocenc VII., ko je izvedel za njegovo smrt (Hale, 2001, str. 56-79).

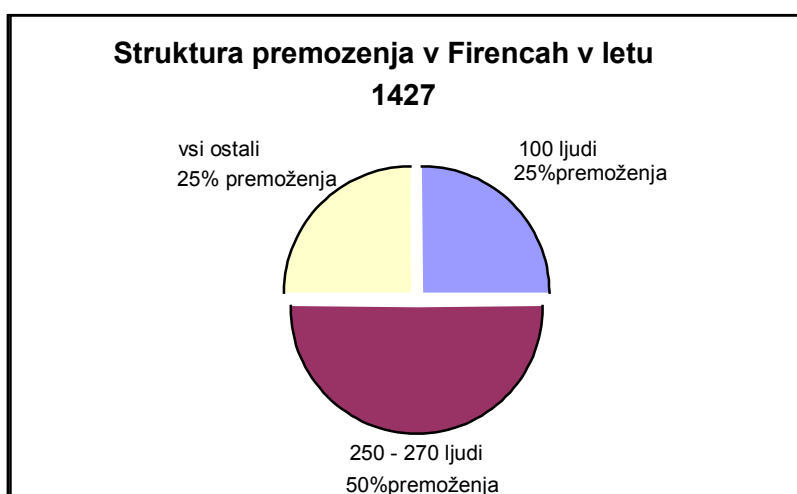
²¹ V 14. stoletju je bilo moč izslediti kar 258 vpisanih zlatarjev, pol stoletja kasneje pa jih je bilo že 308 vpisanih, zabeleženih pa je bilo še 43 trgovin z zlatom, kar priča o neverjetnem obtoku zlata, še posebej s papeškim središčem v Avignonu.

²² »... je namreč premalo priložnosti, da bi denar vložili v zares donosno dejavnost. Tako je npr., še zmerom v Italiji s konca 16. stoletja. Za njo je obdobje živahne dejavnosti in je žrtev preobilice gotovine, po svoje pogubnega izobilja srebrne kovine, kakor da je preseгла količine kapitala dobrin in denarja, ki jo njeno gospodarstvo more porabiti. In tedaj napoči čas nakupov nedonosne zemlje, čas zidanja veličastnih podeželskih hiš, spomenikov, čas kulturnega izbruha ... protislovja med žalostnimi gospodarskimi razmerami in bliščem Florence Lorenza Veličastnega, tako je zapisal neki neimenovani kronist tistega časa (Braudel, 1991, str. 54).

Ogromno premoženje, ki se je nakopičilo v 15. stoletju v Firencah, je bilo za razliko od drugih gospodarskih središč po Evropi porazdeljeno med razmeroma veliko število ljudi. O tem obstajajo natančni zapisi iz leta 1427, ko je bil v Firencah opravljen prvi večji katastrski popis. Izkazalo se je naslednje:

- $\frac{1}{4}$ celotnega premoženja mesta je imelo v v rokah 100 ljudi (gospodarjev družin);
- $\frac{1}{2}$ celotnega likvidnega premoženja (trgovski in industrijski kapital, ter krediti) je imelo v rokah 250 do 300 mož (gospodarjev družin);
- $\frac{1}{4}$ premoženja je bila v rokah vseh ostalih.

Slika 2: Struktura premoženja v Firencah v 15. stoletju

Vir: Goldwaithe, 1980, str. 60.

Vidimo torej, da največnji del premoženja ni bil omejen le na redke mogotce, ampak je pripadal tudi nekemu srednjemu sloju ljudi; vzpenjajoči se razredi, zamenjave na vrhu, družbena gibljivost, so bile namreč običajne sestavine družbenega življenja.

Glavni razlog za tako prerazdelitev premoženja v nižje socialne sloje je bila investicija kapitala v močne gospodarske panoge, kot so bila tekstilna idustrija, mednarodna trgovina in finance ter nadaljna fragmentacija investicij znotraj posamezne panoge med številna manjša podjetja. Na tak način nobeno podjetje ni doseglo na trgu dominantnega položaja, tako da ni moglo vplivati na panogo. Npr. podjetje Filippa Strozija je prodajalo surovine in kupovalo končne proizvode od številnih manjših podjetij; nobeno podjetje tako ni bilo odvisno od njega, prav tako pa on ni bil odvisen od nobenega podjetja posebej. Podobno je bilo tudi s podjetjem Medičejcev, ki je bilo eno izmed največjih v tistem obdobju, z ustanovnim kapitalom 72 000 florintov (leta 1451); kljub temu, da je delovalo na številnih mednarodnih trgih, ni imelo dominantnega položaja na nobenem izmed teh. Primer Peruzzijev in Bardijev, ki so stoletje prej poveljevali trgu, je pač poglavje zase.

4.2.2 Trg kapitala

Pomemben korak pri razvoju trga kapitala je predstavljala ureditev lastninskih pravic. Financiranje javnega dolga s pomočjo posebnih skladov (Monte) je odpravilo bojazen ljudi, da bi lahko država v kriznih trenutkih zaplenila premoženje. Davčni sistem je bil dovolj dobro speljan, tako da so ljudje verjeli in zaupali vanj. Ločitev javnega in zasebnega kapitala je bila tako dokončna.

K pospeševanju zasebnih dejavnosti pa je še zlasti pripomogla uveljavitev »modernih bank«, ki se niso več ukvarjala samo s posojili vladarjem, ampak so v svoje poslovanje vključila tudi dejavnost diskontiranja, finančnega kredita (velik pomen je imel dolgoročni kredit), clearinga (odprtje računa za prenos na drugi račun), bančnega fida, upravljanja s čeki, dopisniškimi tekoči računi, itd., poleg seveda menice in z njo povezanimi posli (npr. indosament). Treba je ob tem poudariti, da je bila uporaba različnih finančnih instrumentov zelo razširjena tudi med preprostimi ljudmi. Poznali so celo knjižni denar.

Poravnavanje pogodbenih obveznosti s plačilnimi instrumenti in preprosto plačevanje so omogočile navade in zaupanje ljudi v zasebne pisne vknjižbe kreditov in dolgov ter široka uporaba odprtih računov; večkrat so prek zapisov izvajali kompenzacije ali kliring. Natančno vodenje knjigovodstva je bilo vsakdanje opravilo tako za podjetnike (glavna knjiga, dvojno knjigovodstvo, itd.), kot tudi za navadne ljudi (finančni rokavniki, kamor so si zapisovali prejemke in izdatke skozi celo življenje). Tudi tekoči računi, ki so imeli bolj naravo »varčevalnih računov«, so bili poznani celo med najnižjimi sloji ljudi. Že naslednje fraze, ki so bile sestavni del vsake pogodbe, nam pričajo o široki uporabi bančnih instrumentov: »Plačajte prinosniku ...«, ali »... bremenite moj račun...«, itd.

Kmetovanje in poljedelstvo nista bila razširjena zato nakup zemljišč niso upoštevali kot donosno naložbo. Na podeželju so si raje gradili zasebne rezidence, ki so jim služile za »oddih« in umik pred urbanim življenjem. Kapital so vezali tako predvsem v nepremičnine (zgradbe), velik pomen pa so pripisovali tudi izobraževanju, zaradi česar je obratovalo veliko zasebnih šol ali posebej za to plačanih učiteljev.

5. INSTITUCIONALNI OKVIR GOSPODARSKEGA RAZVOJA

V vseh družbah, od najbolj primitivnih do najbolj naprednih, si ljudje postavljamo omejitve, da bi dali strukturo svojim odnosom z drugimi. Posamezno družbo bi tako lahko opredelili kot mrežo med seboj povezanih formalnih in neformalnih omejitev znotraj političnega, gospodarskega in pravnega sistema, ki tvorijo institucionalno mrežo in vodijo gospodarstvo (North, 1989, str. 121).

Razlika med neformalnimi in formalnimi omejitvami je velika. Omejitve sestavljajo kontinuum, ki ima na eni strani tabuje, navade in običaje, na drugi strani pa pisane ustave. Dolg in neenakomeren prehod od nepisanih običajev in navad k pisanim zakonom, ko smo od manj zapletenih družb prehajali v bolj zapletene, je bil enosmerno in razločno povezan z naraščajočo specializacijo in delitvijo dela, ki sta značilni za bolj zapletene družbe.

Med *formalna pravila* spadajo politična (in pravna) pravila, gospodarska pravila in pogodbe. Politična pravila v splošnem določajo hierarhično strukturo politike, njene osnovne odločevalske strukture in eksplicitne lastnosti nadzora delovanja. Gospodarska pravila določajo lastninske pravice, tj. skupek pravic do uporabe in do dohodka, ki izhajajo iz lastnine, ter možnost odtujitve premoženja ali sredstva. V pogodbah so navedena določila, ki se nanašajo na določen dogovor o menjavi. Funkcija pravil je, da ob dani začetni pogajalski moči strani, ki sprejemajo odločitve, olajšajo politično ali ekonomsko menjavo (North, 1989, str. 54).

Formalna pravila, celo v najrazvitejših gospodarstvih, tvorijo le majhen (čeprav zelo pomemben) del vsote omejitev, ki oblikujejo odločitve. V vsakodnevnih interakcijah z drugimi ljudmi, pa naj gre za odnose v družini, zunanje družbene odnose ali poslovne dejavnosti, vladajočo strukturo močno opredeljujejo kodeksi, norme vedenja in konvencije. *Neformalna pravila* temeljijo na formalnih pravilih, vendar so ta pri vsakodnevnih interakcijah le redko očitni in neposredni vir odločitve. »To so pravila, ki jih nikoli nismo zavestno oblikovali, vendar je vsem v interesu, da se ohranijo«(Sugden, 1986). Neformalne omejitve pa pravzaprav izhajajo iz informacij, ki se prenašajo v družbi in so del dediščine, ki jo imenujemo kultura. Kulturo lahko opredelimo kot »prenos znanja, vrednot in drugih dejavnikov, ki iz generacije v generacijo preko učenja in posemanja vplivajo na vedenje«(Boyd, 1985). Neformalne omejitve pravzaprav predstavljajo dolgoročno pomemben vir kontinuitete v dolgoročnih družbenih spremembah (North, 1989, str. 53).

V okviru formalnih in neformalnih omejitev bi lahko institucionalni okvir neke družbe na grobo razdelili v tri segmente ali sfere: državno, podjetniško in socialno sfero. Tem bolj je družba gospodarsko razvita tem bolj razvejana je struktura znotraj posamezne sfere. Močan notranji razvoj dejansko predpostavlja razvoj zapletenejših oblik organizacije. V nadaljevanju si bomo na kratko ogledali institucionalno strukturo firenškega gospodarstva, ki ji je uspelo, v

obdobju njenega gospodarskega razcveta, razviti obliko »moderne« države, z vsemi pripadajočimi institucijami, kot jih še danes poznamo. Najpomembnejše pa je dejstvo, da je do tega razvoja dejansko pripeljal kulturni razcvet, ki je postal gonilna sila gospodarskega razvoja, a več o tem v naslednjem poglavju.

5.1 Državna sfera

5.1.1 Cehi

Obsežna trgovska dejavnost mesta je bila organizirana v cehe (*Arti*). Njihovi vodilni predstavniki so vedno imeli nadzor nad upravljanjem mesta v celoti, bodisi da so zasedali vodilna mesta v uradnih telesih upravljanja ali pa bolj prikrito s svojim vplivom kot predstojniki ustanov, ki naj bi bile neodvisne.

Združenja so pravzaprav nastala že krepko pred nastopom Renesanse. Firenški trgovci so se že v 11. stoletju povezali v *societas mercatorum*, nasproti njim se je postavila *societas militium*, v kateri so bile aristokratske in vodilne firenške družine. *Societas mercatorum* je postala ogrožena *comune*, neodvisne mestne državnice, ki jo je vodila stočlanska skupščina in so jo v Firencah ustanovili po smrti mejne grofice Matilde leta 1115. Sčasoma so *societas* nadomestili cehi z *Arte di Calimala* kot krovno organizacijo, ki je zajemala večino trgovskih dejavnosti. Ob koncu 12. stoletja pa se je sedem skupin odcepilo in se oblikovalo v pomembne cehe, *Arti maggiori*. Najuglednejši med temi cehi, čeprav ne tudi najpremožnejši, je bil pravniški (*Arte dei Giudici e Notai*). Sledili so mu cehi z volno, svilo in blagom – *Arte della Lana*, *Arte di Por Santa Maria* in prenovljeni *Arti di Calimala*. Pod njimi je bil še *Arte del Cambio*, menjalniški ceh (bančniki so mu raje rekli, da so »menjalci denarja«, ker je bilo oderuštvo v očeh Cerkve greh). *Arte dei Vaccai e Pellicciai* je skrbel za krznarje, v *Arte dei Medici, Speziali e Merciai* pa so bili najrazličnejši zdravniki, apotekarji in trgovci z začimbami in barvami (sem ter tja pa še kakšen pesnik, slikar in obrtnik).

Medtem ko so *Arti Maggiori* povezovali premožnejše trgovce, je 14 nižjih cehov (ki so bili ustanovljeni leta 1289) skrbelo predvsem za srednji sloj trgovcev. Ti so zajemali najrazličnejše poklice, od mesarjev, pekov in orožarjev do mizarjev, kamnosekov, gostilničarjev, pa tudi trgovcev z vinom, strojarjev, kuharjev, ključavničarjev in usnarjev. Navadni delavci, tako imenovani *Popolo minuto*, niso imeli svojega zastopnika – čeprav so predstavljali 75 odstotkov prebivalstva. Tistim, ki so delali v volnarski, svilarski in tekstilni industriji, pa je bilo ustanavljanje cehov celo zakonsko prepovedano.

Trgovci, znani kot *Popolo grasso* (dobesedno zato ker so bili »debeli ljudje«), so imeli največjo moč v Firencah večji del 13. in 14. stoletje. Včasih je bila njihova oblast prikrita, spet drugič zelo očitna, npr. v času tako imenovanega *Primo Popolo* (1248), napol demokratičnega sistema oblasti, v katerem so imeli glavno besedo trgovci (deset let njihove vladavine je bilo, po Dantejevih besedah, edino obdobje državljanskega miru v zgodovini Firenc). V času

Secondo Popolo (1284) so *Arti Maggiori* uvedli *Ordinamenti della Giustizia* (1293), zapisano ustavo, ki naj bi bila temelj republikanske ureditve, v resnici pa je še bolj utrdila moč trgovskega sloja.

Tako opevano firenško republikanstvo je bilo v teoriji zelo uspešno. Imena zbranih članov ceha (in samo članov ceha) so dali v osem usnjenih vrečk (borse), ki so jih hranili v cerkvi Santa Croce. Imena so potem javno žrebali. Izbranci so bili znani kot *Priori*, oblastno telo, ki so ga sestavljali, pa kot *Signoria*. Priorijev je bilo praviloma devet. Šest so jih izbrali *Arti Maggiori*, dva *Arti Minori*, eden pa je bil nosilec prapora, *Gonfaloniere*. Prioriji so lahko bili na svojem položaju največ dva meseca. Tako kratko obdobje je bilo izbrano namenoma, da bi bila možnost podkupovanja in favoriziranja čim manjša. V kriznih obdobjih so sklicali *Parlamento* (skupščino), ki so ga sestavljali vsi moški prebivalci, starejši od 14 let. Ko je *Parlamento* zbral dvotretjinski kvorum (večino), je potrdil *balio*, odbor, ki je dobil pooblastilo, da krizo reši po svoji presoji.

Na papirju ni bilo mogoče firenškemu sistemu oporekati ničesar. V resničnem življenju pa še zdaleč ni bil demokratičen. Najnižji delavci, *Popolo minuto*, so bili povsem izključeni, prav tako pa tudi *grandi*, plemiči. Kljub žrebanju so trgovske klike zlahka poskrbele, da so v borso prišla le imena tistih, od katerih so lahko pričakovali podporo. Če dogodki niso potekali tako, kot bi želeli oni, ni bilo težko sklicati *Parlamento* in sestaviti *balio*. Ta pa je najprej zamenjal moteče priorije z bolj vodljivimi kandidati. Na ta način so tudi Mediči obdržali vajeti oblasti v svojih rokah dolga desetletja, čeprav so bili le redko uradno na oblasti (Wright, b.l., str. 18).

5.1.2 Davčni sistem

Ob vsem tem bogastvu je zanimivo pregledati tudi davčni sistem Firenc. Vendar ne smemo pripisovati davku pomena, ki ga ima v današnjih sodobnih družbah, saj je bilo to le naziv za prisilno posojilo ali prisilno investicijo državi. Slednja se je namreč obvezala, da bo posameznemu »davkoplačevalcu« povrnila vplačano glavnico pa še pripadajoče obresti (ki so se vrtele med 3 in 8 odstotki) po izteku vnaprej določenega obdobja. V praksi pa se je to le redko zgodilo, ozrioma če se je, so prejeli le določen odstotek vložene zneska (zaradi inflacije). Sodobno pojmovano bi lahko takratnim davkom pravilneje pripisali pojem državnih obveznic, tudi če mogoče niti ta naziv ne ustreza takratnim razmeram.

Osnova za pobiranje davkov je bil tako imenovani *Catasto* (leta 1427 so ga prenovili), ki je služil za popisovanje premoženja – nepremičnine in likvidna sredstva. Zanimivo pa je bilo, da so ljudje brez zadržkov priznavali, kaj imajo, ker so imeli visoko zaupanje v državno življenje in ker jih ni več skrbel socialni vidik premoženja. Prav v tem obdobju se je zelo razširila uporaba knjig za osebno administracijo, v katerih so beležili svojo potrošnjo skozi celo življenjsko obdobje (od hrane, oblek, obutve, do hiše, idr.).

5.2 Podjetniška sfera

Največji pomen znotraj podejtniške sfere ima seveda uveljavitev *dvostavnega knjigovodstva* (poleg vseh ostalih finančnih instrumenotv v okviru bančništva, o katerih pa je bilo že govora) in na podlagi tega razvoj računovodstva. Dokazi govorijo v prid temu, da se je ta poslovni instrument razvil prav v Firencah, v letih med 1297-1300. Trgovanje na razdalje je namreč zahtevalo natančnejše vodenje poslov in sistem poročil, ki so omogočali kontrolo nad dejavnostjo. Firenčani, kot uspešni trgovci, so znali razviti tako podrobne popise poslovne dejavnosti, da lahko brez pridržkov rečemo, da je današnje moderno računovodstvo in knjigovodstvo prav sad umov takratnih trgovcev. Poznali so tako že bilance stanja, izkaz dobičkov in uspehov, uporabljali so že izraze aktiva in pasiva; imeli so jasno in natančno razdeljene postavke za posamezne poslovne dogodke. Povečana uspešnost pri sklepanju pogodb je omogočila uveljavitev *fiducie* (izraz, ki se še danes uporablja), kot odraz ustaljene poslovne prakse, zaradi česar prisotnost notarja ni bila več potrebna (delno tudi zaradi nastanka trgoveškega sodišča). Nenazadnje so vodenje poslovnih knjig poverjali posebej izurjenemu kadru ljudi, ki so jih imenovali »poslovne tajnike«, »*operatore economico*«.

Z razvojem pomorstva in trgovanja po morskih poteh, pa so nastale tudi prve oblike *zavarovanj* (piratstvo, naravne nesreče, itd.). Na »zavarovalnih policah« so bili tako jasno navedeni podatki o imenu kapitana, o nosilnosti ladje, o vrsti blaga, relaciji, predvidenem prihodu in podatki o lastnikih natovorjenega blaga, ter njegovo vrednost.

5.3 Socialna sfera

5.3.1 »Laične« šole

Mreža kreditnih poslov, v katere so bili ljudje vpleteni v njihovem vsakdanu, pa so terjali od njih določena predznanja, še posebej pri vodenju zapletenih računovodskih dokumentov. Morali so znati brati, pisati, računati, voditi knjige (zlasti razširjeno pri trgovcih in obrtnikih) ter osvojiti znanje aritmetike.

Villani, eden izmed kronistov tega časa, omenja v letu 1340 (tega leta je mesto imelo 100 000 prebivalcev) o obstoju laičnih šol različnih stopenj:

- osnovne šole, v katerih so se otroci naučili brati in pisati; te naj bi takrat obiskovalo približno 8 – 10 tisoč otrok;
- višje šole so bile prirejene za trgoveške vajence, v katerih so bili otroci do njihovega 15. leta; učili naj bi se aritmetike in računovodstva. Po končanem šolanju so morali kandidati obvezno opravljati še vajeniško dobo v trgovini;
- »visoke šole«, pa so bile namenjene nadaljnemu študiju prava na bolonjskem vseučilišču.

Izobrazba²³ je bila pomemben del življenja vsakega meščana, še posebej pa srednjega in višjega sloja, katerima je bilo učenje tudi način preživljanja prostega časa. Ni čudno, da so bila Dantejeva Božanska komedija, Boccacciove Stare Novele in pa Albertijevo delo Della Famiglia zelo razširjeno in poznano gradivo. Prosti čas pa so namenjali tudi branju za užitek, igranju različnih instrumentov in učenju številnih drugih stvari, ki niso bile povezane s poslom. Nekateri trgovci pa so zelo dobro govorili tudi latinsko.

Izobrazba je močno razširila obzorja poznavanja in znanja zelo širokega kroga ljudi, kar je vzbudilo povečano zanimanje za kulturo kot simbol lepote, estetskega videza, notranje lepote, pa tudi kot simbol časti in dokazovanja v družbi. Kultura je torej dobivala v italijanskem prostoru pomembno vlogo. Lahko rečemo, da so številne državnice tekmovala med sabo ne samo s političnega vidika, ampak tudi v skrbi za svojo umetnostno slavo. Menjavale so se vladavine v malih prestolnicah Italije, mesta so prehajala iz rok tiranov v roke meščanske demokracije in obratno, toda vsaka vladavina se je hotela okrasiti in proslaviti tudi z umetnostjo. In kam boljši način za dokazovanje umetnosti kot z estetsko dovršenimi in izumetničenimi zgradbami, ki so nazorno dokazovale status in slavo lastnika objekta, ter hkrati krasila mesto samo.

---

²³ Veliko izobrazbeno vrednost so imeli številni priročniki, ki so jih morali prebirati vsi zaposleni v posameznih podjetjih, in sicer: »trgovski priročnik«, »priročnik volnene industrije«, »portolano« (baza podatkov o posameznih evropskih pristaniščih), ter »priročnih o aritmetiki«.

6. UMETNOST IN GOSPODARSKI RAZVOJ

Renesansa umetnosti v Firencah se je pravzaprav začela v obdobju, ko se je v gospodarstvo izlilo ogromno premoženje, v relativno nov sektor, in sicer gradbeništvo. V pričujoči diplomski smo že razložili izvor tako zajetnega bogastva, strukturo tega in pa razloge, ki so spodbudili družbo k potrošnji nakopičenega razpoložljivega kapitala. V tem poglavju si bomo zato poglobljevali posledice, ki jih je tovrstna potrošnja povzročila na gospodarstvo mesta.

Videli smo že, da je bilo za Firence iz 15. stoletja značilno visoko agregatno povpraševanje po luksuznih gradnjah, zaradi česar je nastal pravi val gradbenih projektov. Odprje novih delovnih mest in možnost razvoja številnih povezanih in pomožnih dejavnosti (transportne storitve, obrtne dejavnosti, itd.), je tako povzročilo realokacijo delovne sile iz manj donosnih sektorjev v potencialno bolj donosne. Bodisi mestno kot podeželsko prebivalstvo se je preusmerilo pretežno v gradbeno dejavnost²⁴ - nastala je močna vez gospodarskega razvoja med mestom in podeželjem. Poleg množične delovne sile v sektorju, pa je bila potrebna tudi kvalificirana in visoko izobražena delovna sila, saj so stilistične novosti gradenj vpletale številne nepoznane tehnične probleme, katerim navadni zidarji niso bili več kos. Uveljavili so se tako redki posamezniki, ki so si pridobili ogromna znanja in izkušnje ter uspeli postati na njihovih področjih pravi »outsiderji«, geniji ali sodobno gledano »umetniki«. Novodobni zidarji – mojstri pa so morali tako poznati številne znanosti. Ghiberti je v nekem svojem delu navedel celo izobraževalni program za umetnika, ki naj bi vseboval slovstvo, risanje, geometrijo, perspektivo, medicino, astrologijo, zgodovino, anatomijo, aritmetiko. Tolikšne zahteve so razumljive v prid velikanskim cenam, ki jih je umetnost imela v očeh izobražencev 15. stoletja. Umetnost je postala najvišja dobrina in pozornost modernega izobraženca je bila usmerjena vanjo (Cankar, 1936, str. 12).

V vsem tem se torej kaže, da je kultura v začetku novega veka krenila v novo smer: umetnik je postal tako novodobni heroj, ki je črpal znanje iz poganske antike in ne več iz cerkvenih učbenikov. Vendar se je umetnik lahko upošteval kot tak le, »če je bil izveden v vseh znanostih«. Umetnik – izobraženec pa je bil spodbujen k ustvarjanju čim bolj kakovostnih, unikatnih in inovativnih del, ker se mu je tako odpirala možnost boljše zaposlitve tako v tujini kot na bogatih italijanskih dvorih. V času Renesanse so namreč dvori iskali znamenite umetne, hoteli so imeti slavne umetnike v svoji službi; umetnik je tako napredoval iz stanu veččega in spoštovanega rokodelca, kar je še bil do skoraj konca 15. stoletja, k socialni pomembnosti in k zavesti o lastni potrebnosti in kulturni važnosti.

Končni proizvod gradbene industrije je bil tako sad dela številnih obrtnikov, delavcev in umetnikov. Skoraj sočasno z razvojem gradbenišva so se začele razvijati tudi pomožne dejavnosti, saj je nastajalo vedno večje povpraševanje po notranji opreми, ki bi zapolnila

---

²⁴ Razmah gradbeništva nam priča tudi podatek, da je 25 % vseh članov cehev pripadalo gradbenim cehom.

prazne prostore in hkrati dajala dodaten blišč palači. **Likovna umetnost** je bila najvidnejša predstavnica novega povpraševanja zaradi česar se ne smemo čuditi pojavu zlatih, srebrnih in bronastih predmetov, lesenih in kamnitih skulptur, srebrnih doprskih kipov, in nenazadnje tudi slik (pa ne pozabimo tudi okvirjev za slike) znotraj teh soban. Nov način življenja bogatašev je seveda predpostavljala tudi moderen način oblačenja, za kar pa so poskrbeli modni oblikovalci in krojači. Ne smemo pozabiti na **lončarstvo** in pa **pohištveno industrijo**, ki je od sedaj naprej namenjala več truda designu opreme in pa uporabljenemu materialu, zaradi česar je bilo italijansko pohištvo poznano in občudovano širom Evrope. Moto življenjskega stila bogatašev je bil »videz pred vsem ostalim«. Cena posameznega kosa pohištva ali »sodobne krame« pa je večkrat dosegla vrtooglave zneske, saj so bili nekateri posamezniki pripravljene plačati tudi znesek celoletne plače kvalificiranega delavca za »moderno« posteljo ali »umetniški« okvir priznanega obrtnika.

Številni »drugorazredni« proizvodi, med katerimi je bila še najbolj razširjena majolika, lakirana lončenina, ki je kmalu postala sestavni del opreme vsake hiše, pa so zadovoljili tudi nekoliko manj premožno prebivalstvo. Obrt lončeninarstva so firenčani sicer doprinesli iz islamskega sveta, vendar je v Italiji dosegla vrhunec z izrednimi oblikami in dekoracijami ter s prefinjeno tehniko, ki jih je kasneje pripeljala tudi do izuma porcelana. Ljudje iz najnižjih socialnih slojev so lahko izbirali med paleto cenениh proizvodov, narejenih iz gline, mavca in drugih materialov, ter nato pozlačenih, pobarvanih ali lakiranih. Končni proizvod so bili tako reliefi Device Marije, krožniki, različne posode, razne skulpture, itd., s katerimi so si krasili svoje skromne domove.

Likovna umetnost je pravzaprav dosegla osupljive razsežnosti, bodisi v količini kot kakovosti izdelkov, ki so se ohranili vse do danes. Benedetto Dei je v svojem opisu Firenc iz leta 1470 naštel kar 84 trgovin specializiranih v rezbarstvu in intarziji, 54 v dekorativnem obdelovanju kamna in marmorja in 44 v obdelovanju zlata in svile (Goldthwaite, 1980, str. 405). Podatki sicer niso najbolj verodostojni, opozarjajo pa na pomen, ki so ga ljudje pripisovali sektorju gradbeništva. Ključ to takšnega uspeha dejavnosti je bil predvsem v prebrisanosti uspešnih obrtnikov, ki so znali s pestro in vedno bolj kakovostno ponudbo ter medsebojno konkurenčnostjo oblikovati preference in okuse ljudi in jih pripraviti h nakupu, pa naj so bili bogataši ali preprosti ljudje.

Potrošnja v luksuzne dobrine (gradbene industrije) je pravzaprav sprožila nek multiplikativni proces v gospodarstvu Firenc, saj je, kot smo videli, omogočila razvoj številnih povezanih dejavnosti, med katerimi je še najvidnejšo mesto prevzela likovna in pa dekorativna umetnost. Mnogo važnejše pa je bilo dejstvo, da se je z delom številnih obrtnikov razvijala in oplajala umetnost, kot jo danes poznamo. Sprememba v povpraševanju bogatašev in premožnih ljudi ter nov način potrošnje so predstavljali, sodobno pojmovano, investicije v človeški kapital, s pomočjo katere se je lahko individuum osvobodil socialnih struktur.

Pomen gradbeništva v firenškem gospodarstvu bi lahko strnili v naslednje točke:

- *afirmacija umetnosti kot gospodarske dejavnosti*: proizvodnja luskuznih dobrin, bodisi v gradbenega sektorja kot tudi vseh povezanih dejavnosti, je omogočila uveljavitev tega, čemur danes pravimo umetnost. Izdelki izredne estetske učinkovitosti in dizajna so nastali kot sad izobraženih in talentiranih umov takratnega časa. Možnost afirmacije v družbi pa je sprožila med umetniki konkurenčno vzdušje, zaradi česar so nastale spodbude k ustvarjanju vedno kakovostnejših in številčnejših izdelkov, uporabi novih tehnik, znanj, obvladovanju materialov, raziskovanju, itd. Hkrati pa je ta stilistična konkurenčnost ustvarjala novo povpraševanje, kar je delovalo kot gonilna sila razvoja gospodarstva (duhovnost v razvoju);
- *inkorporiranost umetnosti z znanostjo*: umetnost kot taka je zahtevala izredno obsežno in vsesplošno znanje. Ker pa je bilo zanimanje družbe za kulturo izredno veliko, se je hitro širilo in razvijalo tudi znanje. Povrh tega pa so potrebe gradbene industrije silile ljudi k širjenju znanja in številnim inovacijam – pomislimo samo na številne inovacije Leonardo da Vincija ali pa na bistroumnost pri gradnji Brunelleschijeve kupole;
- *izpostava gospodarske panoge*: gradbeništvo je postalo vodilna in dominantna panoga in to iz dveh razlogov; prvič zaradi narave panoge, ki je omogočila odprtje številnih delovnih priložnosti (multifunkcionalnost področij), drugič, ker je v svojem sestavu vključevala kulturo kot gospodarsko dejavnost.

Lahko bi celo rekli, da je Renesansa uspela najti, preko idej iz antike in preko novih odkritij, recept, kako povezati kulturni in gospodarski razvoj. Uspela je upeljati gradbeništvo kot panogo, ki je združila duhovnost in podjetnost, ki je skozi osebni razvoj posameznika omogočila razvoj celotne družbe in države. S stoletji pa se je ta recept nekako zameglil ali izgubil, saj se je družba začela posvečati veliko bolj tehnološkemu kot pa umetnostnemu razvoju. Obdobje po angleški industrijski revoluciji bi se lahko drznili opredeliti, v ciklu gospodarskega razvoja, kot obdobje kulturne recesije, saj se je moderna Evropa začela veliko bolj posvečati tehnološkemu napredku in izboljševanju življenjskega standarda na najvišjo možno raven, medtem ko je pustila ob strani razvoj umetnosti. Človek je v teh stoletjih nekako dosegel vrhunec tehnološkega napredka, kateremu lahko sledi le še samouničenje, če ne bo našel ponovnega recepta za implementacijo duhovnosti v gospodarski razvoj. Prve zametke, ki vodijo v to smer je že zaznati, vendar pa bo treba še veliko spremeniti v mišljenju ljudi, da se bo ta premik tudi izvedel. In pri tem bo veliko pripomogla kulturna zavest, ki se bo morala preroditi pri čim večjem številu posameznikov, da bo lahko privedla do spremembe neformalnih institucionalnih omejitev in preko teh do sprememb formalnih, zakonskih omejitev.

7. SKLEP

Renesansa je sledila dolgemu, mračnemu odbobju Srednjega veka, odbobju kulturnega mrtvila, v katerem je vse vaje razvoja držala Cerkev. Za človeštvo pa je bil Srednji vek tudi obdobje relativne gotovosti, saj je znala Cerkev razložiti vse družbene pojave, znala je človeku pojasniti, zakaj obstaja in zakaj se mora truditi. Z nastopom Renesanse pa se ta občutek gotovosti razblini in nadomesti ga občutek izgubljenosti, zmedenosti in strahu, saj se kar naenkrat pojavi pred očmi človeka nova podoba Boga in smisla življenja na planetu, novo zaznavanje okolja ter nenazadnje tudi vprašanje, kdo smo in zakaj obstajamo. V tem obdobju začetne zmede nastane tako potreba po raziskovanju in odkrivanju novega sveta ter spoznavanju vseh skrivnosti, ki jih je do sedaj prekrivala Cerkev. Vendar odgovorov na vsa nova vprašanja ni mogoče tako hitro najti, zato si človek skuša ustvariti med tem časom občutek posvetne varnosti, da bi nadomestil duhovno, ki jo je pravkar izgubil. Prizadeva si, da bi oblikoval lažnejši slog življenja, ki pa mu sam po sebi kmalu postane edini razlog življenja. Postopoma in metodično je človek pozabil poglavitno vprašanje,... da še vedno ne ve, zakaj obstaja.

V diplomski nalogi je bilo pretežno govora o mestu Firence, ker se je novo obdobje rodilo prav na dvoru Lovrenca Veličasntega. Pravzaprav ne bi moglo iskati primernejšega obdobja za razvoj novih misli, saj je bilo mesto v gospodarskem razcvetu, v sklopu tekstilne industrije in bančništva. Firence so veljale za evropsko gospodarsko velesilo, katere prebivalci so živeli v relativnem blagostanju. Ljudje so se zato lažje posvečali novim smernicam razvoja, med katerimi je svoje mesto dobila tudi in predvsem kultura. Oplajanje z novimi mislimi in videnjem sveta pa je firenško družbo kmalu spremenilo v hedonistično družbo, ki se je hotela na vsak način bahati in dokazovati s svojim bliščem in slavo »kulturnega mesta«. Nastale so številne šole, v katerih so lahko humanisti prebiral antične tekste in proučevali na novo odkriti svet; rodile so se številne delavnice, kjer so obrtniki uporabljali nova spoznanja in stilistične novosti obdobja, ter si pridobivali izkušnje in potrebna znanja za uporabo le teh. Izdatno se je začelo tudi graditi. V mestnem jedru in bližnji okolici so nastale bodisi posvetne kot javne zgradbe, zaradi česar se je izkazala potreba po vedno večjem številu delovne sile. Mesto se je zateklo po pomoč na podeželje, kjer se je večina kmečkega prebivalstva rade volje preusmerila v gradbeno dejavnost, skozi eno izmed neštetih možnosti, ki jih je novi sektor odpiral. Nastala je tako posebna vez mesto-podeželje, kjer razvoj enega ni izključeval razvoja drugega. Kot izredno pozitiven se je izkazal tudi socialni vidik sektorja, saj so si lahko tudi revnejši sloji iz podeželja zaslužili svoj vsakdanji kruh z opravljanjem raznovrstnih fizičnih del.

Gradbeništvo postane tako v 15. stoletju poglavitna dejavnost v gospodarstvu Firenc in tako rekoč zasenči do takrat dominantni industriji, in sicer tekstilno industrijo in bančništvo. Sledi prestrukturiranje družbe, horizontalna socialna mobilnost med kvalificiranimi delavci ter redistribucija premoženja tudi med nižje sfere prebivalstva. Razvoj vedno bolj zapletene družbe pa seveda predpostavlja tudi obstoj določenih omejitev in pravil. Razvijajo se tako

vedno kompleksnejše institucije, ki pravzaprav olajšajo poslovanje in družbeno življenje. Priča smo tako razvoju trgovskega sodišča *Mercanzie*, zemljiške knjige *Catasta*, uveljavitve dvojnega knjigovodstva in pa sodobnih plačilnih instrumentov, kot so menice, čeki, plačilni nalogi, tekoči računi, itd.; uveljavitve »sodobne države«, z vsemi organi, z davčnim in monetarnim sistemom ter programom financiranja javnega dolga; pa vse do laičnih šol.

V tem novem obdobju postane kultura glavna dobrina, umetnik pa je njen novodobni heroj, ki se s pomočjo svojih sposobnosti in ambicij ter obširnega znanja lahko povzpne nad raven navadnega obrtnika ter si pridobi slavo in čast, ki so jo bili do tega trenutka deležni samo vladarji in veljaki. Umetnik kot tak postane zaželen in pomembna osebnost ob vsaki priložnosti, saj velja za, poleg izredno nadarjenega in sposobnega, tudi za izredno izobraženega člana sodobne družbe. Umetnost torej dobiva v luči izobražencev, pa tudi preprostih ljudi, svoje mesto v družbi, postaja njen sestavni in neobhodno potreben del. Razvija pa se skozi številne delavnice in obrti, ki skušajo ponuditi trgu čim bolj unikatne in tehnično dodelane proizvode, ki so paša za »oko in dušo«. Pestra ponudba ustvarja novo povpraševanje, novo povpraševanje pa spodbuja nastanek novih obrti, konkurenco med izvajalci in boj za prevzemanje čim večjega tržnega deleža s prodajo in plasiranjem vedno novih proizvodov na trg.

Firence so tako v okviru Renesanse znale poiskati, s katerim so povezale gospodarski razvoj z razvojem umetnosti. Glavna povezovalna sila tega fenomena pa je predstavljalo gradbeništvo, ki je znalo v svoj sestav povleči bodisi številno delovno silo kot tudi možnost razvoja številnih dejavnosti, ter poiskati mesto umetnosti znotraj svojega jedra. In ne samo to. Umetnost in z njo povezana kultura postaneta tudi nadaljna gonilna sila firenškega gospodarstva. Do tovrstne povezave pa ne bi moglo priti, če ne bi bila tudi družba organizirana znotraj formalnih in neformalnih omejitev, ki jih je doprinesel razvoj sodobnih institucij. S tem smo prazaprav dokazali glavni trditvi in pa zaokrožili namen pričujoče diplomske naloge. In sicer, da je gospodarski razvoj dejansko pripomogel k razvoju umetnosti, po drugi strani pa je umetnost, implementirana v gradbeni dejavnosti, postala glavna nosilka nadaljnega gospodarskega razvoja. Razvoj obeh pa je bil povezan in dejansko izvedljiv le v okviru razvite in kompleksno razvejane družbe znotraj »sodobnih institucij«.

8. LITERATURA

1. Baxandall Michael: Slikarstvo in izkušnja v Italiji XV. stoletja. Ljubljana: ISH, 1996. 241 str.
2. Bovo Elisabetta: L'uomo e il tempo. Rinascimento. Arnoldo Mondadori Editore S.p.A, Milano. 224 str.
3. Boyd R. Richerson: Culture and Evolutionary Process. University of Michigan Press. Chicago, 1985.
4. Braudel Fernand: Čas sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje. Ljubljana: Založba ŠKUC, 1991. 2 zv. (I, 537; II, 381 str.).
5. Braudel Fernand: Igre menjave. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje. Ljubljana: Založba ŠKUC, 1989. 2 zv. (I, 503; II, 324 str.).
6. Braudel Fernand: Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje. Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Ljubljana: Založba ŠKUC, 1988. 2 zv. (I, 353; II, 409 str.).
7. Bullock Alan: Zgodovina. Od začetkov civilizacije do danes. Ljubljana: Mladinska knjiga, Beograd: Vuk Karadžič, 1968. 365 str.
8. Burckhardt Jacob: Renesančna kultura v Italiji. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956. 513 str.
9. Cankar Izidor: Zgodovina likovne umetnosti v zahodni Evropi. Del 2, Razvoj stila v visokem in poznem srednjem veku: od leta 1000 do leta 1400. Ljubljana: Slovenska matica 1926. 346 str.
10. Cankar Izidor: Zgodovina likovne umetnosti v zahodni Evropi. Del 3, Razvoj stila v dobi renesanse: od leta 1400 do 1564. Slovenska Matica: Ljubljana, 1936. 467 str.
11. Fanelli Giovanni: Firenze del Brunelleschi. Serie »Leggere la città«. Azienda di promozione turistica APT (b.l.), Firenze. 35 str.
12. Fanelli Giovanni: Florence au XVI siècle. Serie »Leggere la città«. Azienda di promozione turistica APT, Firenze (b.l.). 21 str.
13. Goldthwaite Richard A.: The building Renaissance Florence. An economic and social history. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, cop. 1980. 459 str.
14. Gombrich Ernst H.: Spisi o umetnosti. Založba ŠKUC: Ljubljana, 1990. 518 str.
15. Hale J. R.: Florence and the Medici. London: Phoenix, 2001. 206 str.
16. Herenberg Bodo: Kronika človeštva. Mladinska knjiga: Ljubljana, 1996. 1147 str.
17. Lemaitre Alain J.: Florence and the renaissance. The quattrocento. Paris: Terrail, 1993. 223 str.
18. Martucci Roberto et al.: Florence. Guide to the principal buildings: history of architecture and urban form. Venezia: Canal & stamperia editrice, cop., 1997. 159 str.
19. Mazzone Umberto: »El buon governo«. Un progetto di riforma generale nella Firenze savonaroliana. Florence, 1978, 465 str.

20. Melis F.: L'economia fiorentina del Rinascimento. Istituto Intern. di Storia Economica »Francesco Datini«. [<http://www.istitutodatini.it/biblio/online/sparse4/home.html>]
21. Norman Diana: Siena, Florence and Padua. Art, society and religion 1280-1400. New Haven, London: Yale University press, 1995. 2 zv. (X, 260; XI, 290 str.).
22. North C. Douglass: Inštitucije, inštitucionalne spremembe in gospodarska uspešnost. Ljubljana: Krtina, 1998. 156 str.
23. Samuelson Paul A., Nordhaus William D.: Economics. Fifteenth edition. McGraw-Hill, Inc: United States of Amerika, 1995. 789 str.
24. Serra Vittorio: Incontro con Firenze. Bonechi – Edizioni »Il turismo« s.r.l., Firenze, 1989. 191 str.
25. Sugden Robert: Economics of Rights, Co-operation, and Welfare. Oxford, 1986, Blackwell.
26. Wright Alison, Patricia Lee Rubin: Florence in the 1470s. National Gallery Publications Limited, London, (b.l.). 354 str.
27. Wright Esmond: History of the world. Preistory to the renaissance. Feltham: Bonanza Books, New York, 1985. 648 str.